

Första-maj-festens ursprung

Av *Martin P:n Nilsson*

Jag måste bekänna, att jag med en viss känsla av blygsel sätter dessa rader på papperet, icke blott därför att jag saknar förmåga att gå till botten med ämnet utan även därför att ett gammalt problem fått en enkel lösning, som är ett exempel på vikten av ett historiskt utforskande av folkfesterna men också på den kringsynthet, som behöves för folklivsforskningen.

Om första-maj-festen har det skrivits ganska mycket och ganska ofta; den framställs som den stora vårfesten, som firas för livets återuppvaknande och förnyelse. Dess karakteristiska symbol är livsgrenen, som av den fått namnet majgrenen; i sydligare länder uppträder denna i den ståtligare formen av majstång, vilken vi flyttat till midsommar. Första-maj-festen liknar däri andra folkfester, men den skiljer sig från dessa i ett karakteristiskt avseende. Medan alla andra stora folkfester anslutit sig till en kyrklig fest, har första maj alltid varit profan. Läget i kalendern beror icke på den kyrkliga festkalendern. Jag har förut¹ betonat detta förhållande utan att kunna förklara det.

Än vidare har första maj en social och samhällelig prägel, i vilken den avviker från andra fester. Den firas av ynglingalag, gillen, borgerskap. Bruk och sedvänjor äro så ofta och ingående skildrade², att jag kan nöja mig med en summarisk rekapitulation. In till senaste tid drogo i Skåne byns drängar omkring, sjöngo majvisan, stucko maj i taksäckgen och insamlade gåvor. I något äldre tid kommo de matvaror de fingo till användning vid det gille, som ynglingalaget ställde till. I sin utomordentligt värdefulla berättelse om folklivet i Bara härad omtalar prosten Lönqvist³ en sed från den danska tiden, som redan då var bortlagd. Drängarna redo ut till en skog eller kulle utanför byn och valde en majgreve, som till tecken på sin värdighet fick två kransar över axlarna och en om hattkullen. Detta bruk har lånats från städerna, där man i slutet av medeltiden och början av nyare tiden brukade välja en majgreve och föranstalta en tävlingsskjutning på en duva eller papegoja. Festen

¹ Festdagar och vardagar, Sthlm 1925, s. 149 f.

² T. ex. Årets folkliga fester, 2 uppl., Sthlm 1936, s. 49 ff.

³ Berättelse om Bara härad 1775, utgiven av G. Carlquist, Lund 1924, s. 10.

omhänderhades av gillena, i Lund och Malmö av Knutsgillet, i Köpenhamn av det Danske Kompani. I gamla Sverige har majgrevefesten icke fattat fast fot, ehuru den omtalas på Gustav Vasas tid, vilket torde vara förklaringen till att majfesten där saknas och ersättes av Valborgsmässoaftonens eldar.

Till de danska städerna har majgrevefesten kommit från hansastäderna.⁴ Den första maj drogo invånarna ut på ett fält utanför staden, var och en försedd med de vapen han hade. Där företogs en mönstring av det vapenföra manskapet och tävlingsskjutningar. En majgreve valdes, som till tecken på sin värdighet fick en stor krans över axlarna. Skaran återvände till staden med gröna grenar i händerna, den "red maj i by", lyder uttrycket.

Majfesten kan följas längre tillbaka i tiden och längre söderut. För Tyskland hänvisar jag till Mannhardts samlingar, vilka föra den tillbaka till 1300-talet. Den liknar majfesten i vissa franska städer, där den var en stor folkfest i slutet av medeltiden. Invånarna drogo ut i skogen, hämtade gröna grenar, prydde en majstång, förde hem den, reste den på stadens torg och dansade omkring den. Från Ludvig den heliges tid, år 1257, omnämnes det in i vår tid bestående bruket, att ynglingarna den första maj gingo ut och hämtade gröna grenar, som de satte upp utanför sin kärestas fönster. Andra underrättelser omtala, att mästare och klädesvävare vid majfesten drogo ut ur staden (Moustivillier, 1397) och att det var sed att draga ut med musikanter och standar för att fira första maj (1478). Ett slags vapenlekar synas också ha förekommit.⁵

I byn Russon, på flamska Rutten, 3 km. söder om Tongres firas än i dag den första maj en fest, Ruttenmei, jeu de Russon,⁶ av samma art, som Mannhardt beskrivit under namnen Pflingstritt, Pflingstkönig, Pflingstlummel. I Rutten har festen anknutits till ett eljest obekant helgon, S. Evermar, och helgonakterna⁷ lämna tillfälle att följa den ovanligt långt tillbaka. De berättar, att helgonets relikier påträffades under biskop Heraclius (959—971) men ej funno erkännande. Biskop Théoduin (1048—75) vägrade detta också länge, tills en åkare berättade, att han om natten före den första maj sett två skaror hjortar uppföra en stridslek i skogen; ett av djuren förklarade scenen för honom: därför att det i morgon är den första maj, dagen för S. Evermars martyrium, uppföra vi denna stridslek för att hedra den helige mannen. Uppenbarligen är denna berättelse avsedd icke blott att konsekvrera S. Evermar utan också den folksed, som firades till hans ära, tydligen en stridslek. Särskilt värdefullt är, att vi så tidigt som på 1000-talet, möjligen

⁴ W. Mannhardt, *Der Baumkult*, Berlin 1875, s. 369 ff.

⁵ Du Canges lexikon s. v. *majum*.

⁶ H. Gregoire i *Byzantion*, IX, 1934, 16 ff.

⁷ *Acta sanctorum*, maj 1. Den äldsta levnadsbeskrivningen är förmodligen skriven c:a 1120—30 men vilar på en äldre förlorad.

redan 900-talet, ha belägg för en folkfest den första maj, som varit så populär, att den tvingat biskoparna att trots stor motsträvighet sanktionera den genom erkännandet av ett av folkfantasiens uppdiktade helgon. Biskoparna visste väl, att S. Evermar aldrig existerat; han är uppenbarligen en projektion av festen.

I de yngre från Frankrike anförda underrättelserna omnämnas blott de bruk, som sammanhånga med festens karaktär av vårfest; i den äldsta, sist anförda tyder legenden på att en stridslek uppfördes den första maj. Den mönstring av det vapenföra manskapet, som möter i majgrevefesten, kan emellertid följas till samma land och mycket längre tillbaka i tiden. Det skulle vara egendomligt, om ej franska forskare påpekat detta förhållande, men då deras arbeten till största delen äro mig otillgängliga, tillåter jag mig att framlägga saken utan tidsödande sökande efter dem, som kunna ha anspråk på prioritet. Det för ändamålet behöfliga materialet är bekvämt tillgängligt i Du Canges lexikon.⁸ Ett djupare ingående på de historiska källorna skulle säkerligen komplettera bilden men knappast kunna medföra någon ändring i huvudsak; en uppgift, som måste överlämnas åt forskare, som äro bevandrade i den tidiga medeltidens historia.

Frankerna, som erövrat Gallien, brukade om våren, innan sommarens fälttåg började, hålla ett ting, *publicum mallum, placitum, conventus generalis* eller *maxima curia Gallorum*. Detta ting hölls den 1 mars. Det omtalas endast under Merovingernas tid men torde vara äldre. Dess ursprung är omstritt.⁹ I denna församling mönstrade konungen sina krigare. Gregorius av Tours säger om konung Chlodvig, att han om våren befallde hela hären att infinna sig i full beväpning för att uppvisa sina vapens glans *in campo Martio*. Flera ställen hos Fredegar, bl. a. ett, som gäller Pipin den lille, nämna som dag *Kal. Martiae*, den 1 mars. Vilken betydelse denna mönstring hade, visas därav, att den var det enda tillfälle, vid vilket de sista merovingiska *rois fainéants* visade sig för folket. Marianus Scotus berättar för år 750 följande. Merovingerna kallades konungar, men all makt låg hos deras *major domus* med undantag därav, att diplom och privilegier skrevos i konungens namn. Till marslägret åkte den, som kallades konung, i en vagn dragen av oxar; sittande på en upphöjd plats, skådad endast en gång om året, mottog han de offentliga gåvor, som bragtes honom. Bredvid honom stod hans *major domus* och tillkännagav för folket det, som därefter skulle utföras under året.

De frankiska annalerna berätta, att Tassilo år 755 kom till marslägret och att man flyttade marslägret till månaden maj. Det var på Pipin den lilles tid. Om denne berättar Fredegar, att han år 761 befallde alla frankernas för-

⁸ Du Canges lexikon s. v. *Campus Martius* och *Madius*; i stället för *Maius* skrives vanligen *Madius* eller *Magius*.

⁹ S. Tunberg i Norstedts Världshistoria, IV, Sthlm 1926, s. 146 f.

näma män att samlas *campo Madio* inför honom och att han höll ting för att överlägga om fäderneslandets välfärd och frankernas nytta, och att han år 766 kom med hela sin här och höll ting *campo Madio*, vilket han själv till frankernas nytta infört i stället för marslägret, och erhöll många gåvor av frankerna och de förnäma.

Flera citat torde ej behövas. Det förtjänar endast att tillfogas, att den angelsachsiske konungen Edvard Bekännaren (1042—66), som var son av en normandisk prinsessa, i sina lagar föreskrev, att allt folket skulle samlas en gång om året, den första maj, för att sammansluta sig under edlig förpliktelse att försvara riket mot främlingar och fiender tillsammans med konungen och att visa trohet mot konungen.

Därmed torde, så vitt jag ser, saken vara klarlagd. Det är icke så, som Mannhardt framställer den (s. 377 ff.), att jordägare, som slogo sig ned i lågtyska städer, från landet medförde seden att låta en vegetationens representant rida omkring bekransad, att detta tåg i någon lågtysk stad förvandlades till en borgerskapets fest, majgrevefesten, och att denna därifrån spridde sig vidare. Kalenderdatum och den ena sidan av första-maj-festen, mönstringen av det vapenföra manskapet, bero på en tradition, som härstammar från Merovingernas Frankrike; på ursprunget i detta land tyder också det förhållandet, som framgår ur Mannhardts samlingar, att bortsett från hansastäderna de flesta exemplen härstamma från västra Tyskland och Nederländerna. Marslägrets ursprung är omtvistat; kanske kan man vara djärv nog att förmoda, att det är det gamla germanska vårtinget, vid vilket krigarna samlades under vapen, mönstrades och överlade, innan sommarens fälttåg började. I varje fall ägde denna församling på Merovingernas tid rum den 1 mars och var frankernas största församling, vid vilken konungen mottog gåvor, överlade om viktiga angelägenheter med folket och kungjorde sina befallningar. Den hette *campus Martius*, marslägret. Pipin den lille flyttade den år 755 till den första maj, och därefter hette den majlägret, *campus Maius*. Med det frankiska rikets sönderfallande under Karl den stores efterträdare upplöstes också den stora generalförsamlingen i lokala församlingar, som höllas av grevarna och andra feodalherrar, var på sin ort. Därför talar såväl allmän sannolikhet som den omständigheten, att den franskt påverkade Edvard Bekännaren på 1000-talet påbjöd majlägret i England.

Genom denna splittring sjönk majfestens politiska betydelse, men å andra sidan populariserades den och kom att firas på många ställen. Redan på 1000-talet finna vi första-maj-festen med stridslekar i en belgisk by. Därigenom blev tillfället öppet för folkliga bruk, som beledsagade vårens inträde och vegetationens återuppvaknande, att ansluta sig till denna dag, som hade ett utomordentligt lämpligt kalenderläge. Det är den andra sidan av första-maj-festen, som har sin givna och naturliga grund i årstiden.

Den först nämnda sidan av festen, mönstringen av det vapenföra manskapet, glömdes ej heller. I byarna på landet kunde av naturliga skäl en sådan mönstring ej äga rum, även om de stridslekar, som omtalas från Rutten, visa, att man ej glömt bort den och försökte skapa en tillnärmelse. När städerna växte upp till större betydelse och självständighet, ägde de skäl att upptaga mönstringen. I Frankrike, Nederländerna och Tyskland ha källorna det stående draget, att borgarna i slutet av medeltiden drogo ut ur staden till skogen, en kvarleva av majlägret, och därifrån medförde gröna grenar; däri kommer festens naturbetydelse till synes, men också dess sociala sida. Ritten och majherren eller majgreven kunna också fattas som minnen av festens gamla militära betydelse. I de mäktiga hansastäderna, som hade skäl att mönstra sin krigsmakt, kom denna militära sida att bli särskilt framträdande, men den är ett återupplivande av en gammal tradition. Från dem har majgrevefesten kommit till Danmark, och den fest på skånska landsbygden, som Lönqvist skildrar, är en direkt avläggare därav. Majsjungningen, som levat längst kvar, representerar festens andra sida, naturbetydelsen, men den har fått sitt kalenderdatum fixerat av det frankiska ting och den generalmönstring, som Pipin den lille år 755 förlade till den första maj. Första-maj-festens ursprung ur ett gammalt germanskt vårting och en mönstring av det vapenföra manskapet förklarar också den samhälleliga och profana karaktär, som denna fest alltid haft och alltjämt har.

Zusammenfassung

Der Ursprung des Maifestes.

Das Volksfest des ersten Mai unterscheidet sich von allen anderen dadurch, dass sein Kalenderdatum nicht durch ein kristliches Fest bestimmt ist und dass es von den Bürgern, Bünden, Gilden gefeiert ein ausgesprochenes soziales Gepräge hat. Am Ende des Mittelalters zogen in den Hansastädten die Einwohner unter Waffen auf ein Feld hinaus, wo die Leute gemustert, ein Wett-schiessen angeordnet und ein Maigraf gewählt wurde, der an der Spitze des Zuges, dessen Teilnehmer belaubte Zweige mitführten, in die Stadt zurückkehrte. Von den Hansastädten ist dieses Fest nach Dänemark einschliesslich Schonen gekommen, hat aber in Alt-Schweden nicht festen Fuss gefasst. In Deutschland, besonders im Westen, und Frankreich kann es bis ins 13—14 Jahrh. verfolgt werden. Die Bürger bzw. die Gilden der Handwerker zogen in einen Wald hinaus, schmückten eine Maistange, die im festlichen Zug nach der Stadt geführt wurde, wo man um sie tanzte. Es gibt auch andere Formen: Mairitt usw. Noch weiter, bis ins 11. vielleicht 10. Jahrh., kann das Fest in

dem vlämischen Dorf Rutten, wo noch ein dem Mairitt ähnliches Fest gefeiert wird, dank den Märtyrerakten des S. Everman zurückgeführt werden; es scheint damals ein Kampfspiel aufgeführt worden zu sein. Letzten Endes geht das Maifest auf das fränkische Ding, den *campus Martius* zurück, bei dem die Leute sich bewaffnet einstellten und gemustert wurden; es wurde von Pipin dem Kleinen i J. 755 auf den ersten Mai verlegt und hiess seitdem *campus Maius*. Es wurde im 11. Jahrh. von Edward dem Bekenner auch in England gerichtlich geboten. Nach der Auflösung des karolingischen Reiches wurde die grosse Versammlung in eine kleine örtliche zersplittert, wodurch das Fest an Popularität gewann und volkstümliche Frühlingsbräuche sich hineinmischten. Die Musterung der bewaffneten Mannschaft hat einen Nachhall in dem Kampfspiel in Rutten und in dem aus den Niederlanden und Westdeutschland bekannten Ritt des Maiherrn, Maigrafen usw., der auch auf Pfingsten verschoben wurde. In den Hansastädten, welche für die Kriegstüchtigkeit ihrer Leute Sorge tragen mussten, ist sie wieder zu einem Hauptstück geworden; anderswo und besonders auf dem Lande traten die Frühlingsbräuche in den Vordergrund. Das Kalenderdatum beruht also auf der Verlegung des fränkischen Dinges auf den 1. Mai des Jahres 755, und dieser Ursprung erklärt auch, warum das Fest keine kirchliche Anknüpfung hat und immer einen sozialen Charakter gehabt hat.

Jon jarl och gravskriften över Johannes dux i Linköpings domkyrka

Av A. Filip Liljeholm

F rån Sveriges medeltid känna vi tvenne med namnet Jon jarl, Sverker d. ä:s son — i latinska texter Johannes, i svenska och isländska Johan, Jon, Hans — och Erikskrönikans Jon jarl.

Den förre omnämnes i Snorres Skaldatal nr 35 och 36 — Jón jarl Sörvisson — i samband med tvenne skaldar Ejnar Skúlason och Halldor Skvaldre, som sägas ha besjungit honom och hans fader konung Sverker d. ä. i tvenne nu förlorade kväden, sannolikt från tiden omkring 1150. Om kvädenas innehåll är oss intet bekant. Vi veta dessutom, att han i cisterciensertraditionen haft benämningen *dux*, vilket latinska ord ju täcker både vårt jarl och den senare från Tyskland importerade titeln hertig. Vi ha nämligen en uppgift, som efter ett förlägg i Linköpings franciskanerkloster lämnats i en bok i Varnhems kloster. Den är av Johannes Bureus avskriven i hans Sumlen och lyder: "*Sverkerus rex senior genuit Carolum regem et Johannem ducem et Sunonem Sijk*".¹

Våra inhemska källor ha för övrigt intet att förmäla om denne Jon jarl, och för kännedomen om honom äro vi uteslutande hänvisade till Saxo, där han endast kallas "*Suerceri filius Ioannes*".

Första gången han omnämnes av Saxo är i samband med att den danske tronpretendenten Knut (Magnus Nilssons son) efter att ha blivit slagen av Sven Grade flytt till Sverige till sin moder Rikissa, som då var omgift med Sverker d. ä.² Johan behandlade honom då enligt Saxo synnerligen illa; han skrev bl. a. en nidvisa om honom och framställde honom såsom den, vilken genom sin oduglighet varit orsaken till nederlaget. Saxos omdöme om Johan i detta sammanhang är: en lika mycket företagsam som litet kultiverad man, "*ut plurimum strenuus ita parum facetus*".³

¹ Svenska Landsmål, Bihang I, s. 74.

² Saxo, utg. av Olrik-Raeder, p. 381, 31—40.

³ Utgivarna av den i förra noten nämnda Saxoupplagan ha i enlighet med ett förslag av Saxoforskaren C. Knabe här ändrat texten till *ut parum strenuus ita plurimum facetus*. De ha tydligen tolkat den ursprungliga fattningen av texten såsom betydande en visserligen mycket tapper men föga kvick man. Uttrycket en mycket tapper man ha de ansett vara allt

Den andra episoden, i vilken han spelar huvudrollen, torde vara utan motstycke i svenska "kronprinsars" historia. Lagerbring karakteriserar också hans uppförande som "så ogudaktigt, att nästan intet oanständigare kunde upptäckas".⁴ Saxos moraliska indignation tar sig också uttryck i för honom synnerligen karakteristiska vändningar.

Saxos text lyder i översättning på följande sätt:

"Vid samma tid (o: strax före romerske kardinalens, Nicolaus' av Albano, besök i Danmark 1153) hade ståthållaren i Halland, Karl, farit bort från sin provins, kvarlämnande därstädes sin hustru och dennas syster, som var änka. Sverkers son Johan hade hört talas om deras utomordentliga skönhet och så upptänts av detta rykte, att han rövade bort dem och förde dem till Sverige för att öva kärlekshandel med dem. Han säges hava burit sig så skändligt åt, att han växelvis bedrev otukt med dem, ena natten med den ena, andra natten med den andra, och förtrampade genom sin skamliga vederstygglighet deras medfödda blygsamhet. Varken den omständigheten att den ena var en gift kvinna, den andra en kysk änka, avhöll honom från att tillfredsställa sina heta lustar. Då hans fader och svenska folket till sist förbannade detta — om så stor fräckhet vittnande — däd, blev han tvungen att skicka dem bägge tillbaka. Denna skändlighet beslöt konung Sven att hämnas på hela svenska folket, som om förolämpningen tillfogats danskarna i gemen, och han ansåg, att den offentliga skymfen skulle avtvås genom allmänt vapenuppåd. Men han uppsköt sitt krigståg på grund av förberedelserna till sitt bröllop (o: han hade nyss förut blivit trolovad med en dotter till hertig Konrad av Sachsen och skulle nu hålla bröllop med henne), ty han ansåg, att hans eget giftermål borde gå före den hämnd, som landet skulle utkräva."⁵

för smickrande för en person, som Saxo för övrigt går så illa åt, under det att han genom sina nidvisor ju mycket väl kan framstå som en kvick karl. Därför hade de låtit *parum* och *plurimum* byta plats. Det synes mig dock icke vara tvivel underkastat, att Lauritz Weibull (Scandia 1935, s. 269) i det stora hela har rätt i den skarpa kritik han riktar mot utgivarnas allt för markerade benägenhet att ändra texten i stället för att försöka tolka den, såsom den är överlämnad. Så ock i detta fall. Weibull påpekar, att i medeltidens latin *facetus* vanligen betyder hövisk, och att med denna tolkning texten kan bevaras intakt. Han nämner emellertid intet om svårigheten med det berömmande *plurimum strenuus*. Men redan Tacitus använder detta ord i betydelse av företagsam i dålig bemärkelse (jfr Hist. 1,52 *Multi utroque exercitu, sicut molesti quietique ita mali et strenui*), och under sådana omständigheter synes det mig säkert, att en dylik betydelse föresvävat Saxo. Jag ansluter mig därför obetingat till Weibull i detta fall. Det Saxolexikon, varförutan vi ofta haft svårt att förstå ordens valörer i dennes intrikata latin, vilket till all lycka nu ges ut, torde väl i sin tid kunna bidra till lösningen. Se om detta ställe även B. Axelson, i Scandia 1936, s. 224.

⁴ Swea Rikes Historia, II, Sthlm 1775. s. 121.

⁵ P. 388, 29—41.

Saxo visar sig emellertid på ett senare ställe ha en delvis annan syn på den danske kungens motiv till kriget mot Sverige. Då stod den romerske kardinalen, som förut besökt Sverige och Norge för att ordna Nordens kyrkliga förhållanden, i begrepp att lämna Danmark, efter att på alla sätt sökt avstyra kriget. Saxo säger: "Då kardinalen reste, eskorterade honom konung Sven till rikets gräns, mera av aktning för hans höga värdighet än för hans förmaningar (o: att icke angripa Sverige), men därefter återuppväcktes hos honom ivern att börja det förut beslutade kriget. Ty det var mera lust att bemäktiga sig Sverige än den av oförrätten vållade smärtan eller vreden över det skymfliga dådet, som hade upptänt honom. Han ansåg nämligen, att tidpunkten för ett infall i Sverige var utomordentligt gynnsam, dels emedan Sverker var ålderdomssvag och oduglig till att föra krig, dels emedan det nyss uppstått misshälligheter mellan honom och folket, när bönderna slagit ihjäl Johan på tinget."⁶

På vintern 1153—54 bröto danskarna in i Sverige men måste snart återvända med oförrättat ärende, trots att man varit så säker på segern, att de danska stormännen redan före kriget bestämt, hur de skulle dela upp Sverige mellan sig. Den s. k. Blendalegenden har senare förknippats med detta krigståg.

Redan dessförinnan hade alltså enligt Saxo Johan blivit ihjälslagen på tinget av bönderna. Hildebrand och Schück påstå utan vidare, att detta var en följd av den vrede han väckt hos svenskarne genom sitt kvinnorov med dess utrikespolitiska konsekvenser, under det att Saxo endast yttrar: "*Joannem agrestes concionantem occiderant*".⁷ Förstnämnda författare följa häri Messenius, som i sin *Scondia* (tom. XV p. 26) under året 1153 säger: "*Danus nullo successu Gothiam impugnavit. Johannes, princeps Gothiae, velut causa belli a plebecula furente occiditur*".⁸ Härmed skulle allt material om Sverkerpersonen vara uttömt.

Vi vända oss nu till Erikskrönikans Jon jarl. Erikskrönikan är som bekant ursprungliga källan för uppgiften, att Birger jarl lät bygga Stockholms stad och därigenom sätta ett lås för Mälaren. I berättelsen härom äro inskjutna två episoder, som vilja belysa den fara svenska riket haft att utstå från fiender i österled. Först av dessa episoder kommer Sigtunas förstöring, vilken vi, efter annalerna, kunna datera till 1187. Angriparna sägas vara hed-

⁶ P. 389, 38—390, 2.

⁷ H. Hildebrand, *Sveriges historia*, II, Sthlm 1905, s. 105. H. Schück, *Svenska folkets historia*, I:1, Lund 1914, s. 287.

⁸ Denna uppgift har Messenius säkert hämtat från *Johannis Magni*. Se dennes *Historia* (Rom. 1554) p. 595, där han har en längre utredning om händelserna på tinget. Allt är emellertid endast ett av honom själv kryddat uppkok på vad som förekommer hos Saxo. Att han skulle haft tillgång till andra, nu förkomna, källor, anser jag absolut uteslutet.

niska kareler. De voro troligen uppeggade till sitt härnadståg av novgoroderna i Ryssland.

Svårare att kronologiskt inordna är den andra episoden, som i krönikan lyder på följande sätt:

490 Thz er swa sant som jak her läss
 Jon jerl ward dräpin i askaness
 Ther vte haffde warit nyo aar
 swa at han aldrigh mällo m hema war
 ok striit mz rytza ok ingerboo
 495 fore gudz skuld ok the helga troo
 försto nat ther han kom heem
 tha ward han slaghen i häll aff them
 Hans hustrw rymde til hundhamar
 hon haffde sorgh ok mykin jammer
 500 j sith hierta ok i sin hugha
 tha took the ädela rena frwa
 Ok samnade folk ok mykin makt
 ok drap them alla swa er mik sakt
 vpa eth berg som heyter eesta skär
 505 Alle loto the liffuit ther
 Ok loot dragha thera skip a land ok brenna
 fore thy at sorghin var tha komen til henna.⁹

Krönikören säger därefter, att sådana olyckor gjorde Birger jarl slut på genom att bygga Stockholms stad, en fager fästning och en god stad, som nu är ett lås för sjön, så att karelerna icke mer kunna oro folk.

Den första versen anser emellertid G. Cederschiöld höra ihop med den föregående episoden om Sigtunas förstöring och syfta på att krönikan var ämnad att högt uppläsa.¹⁰ Han tänker sig orden lagda i munnen på föreläsaren och utgöra ett bestyrkande av, att det han förut sagt var lika sant som det faktum, att han nu höll på med sin uppläsning. Pipping, som i sin kommentar sätter den som inledningsvers till Jon jarl-episoden — därför talar ju särskilt rimmet — säger emellertid intet om dess tolkning, men av hans "Erikskrönikans ordsfatt", art. *sva*, framgår, att han översätter den: "det är så sant, som här jag läser", varigenom det blir svårt att förstå, att den kan innebära annat än en bekräftelse av det förut lästas sanningshalt,

⁹ R. Pipping, Erikskrönikan (= Saml. utg. av Sv. Fornskriftsällskapet, h. 158) v. 490—507.

¹⁰ G. Cederschiöld. Om Erikskrönikan, Göteborg 1899, s. 47.

d. v. s. såsom Cederschiöld tagit det.¹¹ För egen del tolkar jag den, "det som jag här läser, är så sant". Förbindelsen med det åtföljande är då klar: det ... här = det följande. Ordställningen är en naturlig följd av rimtvånget och på intet sätt överraskande, när det gäller Erikskrönikan. Exempel på *sva* i liknande, förstärkande funktion anför Söderwall i sin Ordbok över svenska medeltidsspråket (B. 2, s. 115, artikeln swa, mom. 3, jmf. Pippings kommentar s. 68). Detta framhävande av sanningen av författarens ord om Jon jarl torde bero på att episoden var välkänd och att någon annan nu förlorad dikt om denne troligen förut fanns, ett antagande, som nästan alla gjort, som behandlat detta stycke om Jon jarl.¹² Vad beträffar de i dikten nämnda lokaliteterna, är Askanäs det nuvarande Asknäs på Ekerön i Mälaren, Hundhammar en gård vid Norsborg i Botkyrka, snett emot Asknäs, och Estaskär — hos Ericus Olai finna vi i codex 4 namnformen Esthaklipa — nuvarande Ästbröte i farleden strax söder om Kungshatt. Dessa fasta geografiska angivelser tala ju bestämt för att vi ha att göra med en historisk person och händelse och att vi ej kunna med Kjellberg avfärda Jon jarl som en apokryfisk sagofigur.¹³

Vem var då denne krönikans Jon jarl? Den förste, som mig veterligen tar upp detta spörsmål till behandling, är Olaus Petri i sin krönika.¹⁴ Han framkastar där den förmodan, att denne Jon jarl, som han kallar hertig Hans — en försvenskning av hans latinska namn Johannes dux hos Ericus Olai i dennes referat av Erikskrönikans berättelse — kan ha varit gamle kung Sverkers son, konung Karls broder. Han lämnar ingen motivering härför. Hypotesen bygger säkert inte på något annat än namnöverensstämmelsen och på att Olaus Petri väl anser det som en självklar sak, att Johan Sverkersson som kungens äldste son haft titeln dux = hertig, en titel, vilken han som förut nämnts bär i cisterciensertraditionen, vilken tydligen även Olaus Petri känner till. Benämningen Jon jarl Sörkvissan i Snorres skaldatal kunde han på denna tid icke ha reda på.

Vad som hos Olaus Petri var en tveksam förmodan, har hos Rasmus Ludvigsson, skaparen av våra äldsta — i de flesta fall så sorgligt oriktiga — medeltida ätteledning, blivit ett historiskt faktum. I hans lilla krönika om Stockholms uppkomst är Erikskrönikans Jon jarl identisk med Sverker

¹¹ R. Pipping, Kommentrar till Erikskrönikan (Skrifter utg. av Sv. Litteratursällskapet i Finland, 187). Pipping, Erikskrönikans ordsfatt (Skrifter utg. av Sv. Litteratursällskapet i Finland, 145).

¹² Cederschiöld, a. a., s. 48 (m. fl.).

¹³ Historisk Tidskrift 1923, s. 361.

¹⁴ J. Sahlgrens upplaga, Uppsala 1917, s. 61.

d. ä:s son Johan,¹⁵ och med Rasmus ha vi alltså fått en enda medeltida Jon jarl.

Men vi ha ännu ett vittnesbörd om en sådan å den nu till största delen spolierade gravstenen över Iohannes dux i Linköpings domkyrka, vilken allt sedan F. Westlings artikel i Historisk Tidskrift 1923 (s. 286 ff.) flitigt ventilerats både i tidningspressen och den vetenskapliga litteraturen.¹⁶

Första gången vi finna denna sten omnämnd är hos Messenius i den under hans professorstid i Upsala år 1611 utgivna "Tumbae veterum et nuperorum Sueones Gothosque regum, reginarum, ducum aliorumque heroum et heroidum". Å p. 48 börjar han sin redogörelse för gravarna i Linköpings domkyrka med att säga, att därstädes äro jordade "*Olaus cognomine Skotkonung cum filio suo Amundo Amoso atque ex hoc filio nepote suo Domino Amundo vili*".¹⁷ Därefter övergår han till en furste från det följande seklet (1100-talet), som också där begravts: "*Seculi deinde unica ferme periodo evoluta a tumultuante rusticorum multitudine interemptus est magnanimus dux Iohannes, Svercheri II filius, ac anno MCXXXVII ibidem summi altaris terrae commendatus indice sequenti carmine:*

*Hic pacatorum terror clypeusq. Succorum
Intumulate iaces menbris dux magne Iohannes."*

Uppgiften, att den jordade skulle vara Sverker II:s son Johan, får inte tolkas så, att han är identisk med Sverker d. y:s son, konung Johan Sverkersson (död 1222). Redan hos vår äldste historieskrivare, Ericus Olai, är nämligen det misstaget begånget, att den sagokung, som hos Snorre heter Sveigdir, omdöpts till Sverker, och både Olaus Petri i sin krönika och Messenius följa blott sin föregångare, då de därför kalla Sverker d. ä. för Sverker II.¹⁸ Messenius säger ju ock om Iohannes dux i det nyss anförda

¹⁵ Se Samfundet S:t Eriks Årsbok 1923, s. 108 f.

¹⁶ Se K. A. Härje, Historisk tidskrift 1924, s. 187 ff.; G. Bolin, Före Stockholm, i Dagens Nyheter den 1 februari 1926; N. Ahnlund, Jon Jarl, i Svenska Dagbladet den 16 augusti 1926, samme förf., Jon Jarl i Svensk sagan och hävd, Sthlm 1928, s. 149 ff.; A. Schück, Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst, Sthlm 1926, s. 394; G. Bolin, Stockholms uppkomst, Upsala 1933, s. 192 ff.

¹⁷ Dessa uppgifter har han hämtat från "Historia Johannis Magni", p. 568, 576, 579. De sakna varje spår av sannolikhet.

¹⁸ Felet beror säkert på den bedrövliga avskrift av Historia Norvegiae, som varit tillgänglig för Ericus Olai och är paleografiskt lätt att förklara. Däremot är det en helt annan orsak till att vi finna Sverker d. ä. kallad Sverker II Karlsson (= Sverker d. y.) i namnregistret s. 305 till Sögur Danakonunga, utgivna av Carl av Petersens och Emil Olson. Dessa ha nämligen utgivit Knytlingasagan efter A-gruppens handskrifter, där Sverker d. ä. felaktigt kallas Sörkvir Karlsson (= Sverker d. y.). B-gruppens handskrifter ha den riktiga läsarten Sörkvir Kølsson (= Sverker d. ä.).

citaret: "*A tumultuante rusticorum multitudine interemptus est*", vilket utsluter varje tanke på konung Johan Sverkersson och visar, att Messenius identifierar gravstenens Johannes dux med Sverker d. ä:s son. Uppgiften går, som vi förut sett, tillbaka på Saxo. Det felaktiga årtalet 1137 har Messenius sedermera korrigerat till 1153 i sin *Scondia* tom XV p. 26.¹⁹

I Linköpings gamla domkyrkobok av år 1635²⁰ finna vi följande uppgift om gravstenen av sysslomannen Erik Gunnarsson: "J Höga choren på norra sidan Altaret ligger begrafven en furste: så lydande Anno 1137

*Hic pacatorum terror clipeusque Sueorum
Intumulate manes membris dux Magne Johannes,
Suercheri (secun)di filius."*

Gunnarsson har tydligen haft tillgång till Messenius' *Tumbae*, men hans version har två skiljaktigheter, som tydligen härstamma från stenen: *Sueorum* i stället för *Seucorum* hos Messenius i första versen samt *manes* i stället för dennes *jaces* i andra versen. Dessa läsarter måste tydligen vara riktiga. *Sueorum* är nämligen den enda form, som är möjlig under den tid, då denna sten har tillkommit, och gör dessutom versen oklanderlig ur metrisk synpunkt. *Sueci* förekommer visserligen på 1300-talet men är den vanliga formen först under 15- och 1600-talet och måste utmönstras såsom oriktig, enär den genom sin långa första stavelse förstör versen. *Manes* (till betydelsen = *es*) måste också ha stått på stenen, ty först härigenom blir andra versen en oklanderlig, leonisk hexameter med sina rimord *manes — Johannes*, liksom i första versens *pacatorum — Sueorum*.

Nästa gång vi finna stenen omtalad är i biskop Spegels gravbok av år 1706: "*Sub cippo quodam fracto, ad altaris latus aquilonare dux Johannes filius regis Suercheri 2:di sepultus est año Chri(sti) 1137. Messen(ius) dicit 1153 eum occisum a Gothicis rusticis:*

*Hic peccatorum terror clypeusq. sueorum
Intumulate manes membris dux magne Iohanes."*²¹

¹⁹ Årtalet 1137, vilket vi även finna i Messenius' *Theatrum nobilitatis Svecanae* p. 11, torde bero på en uppgift i Laurentius Petri svenska krönika, vilken varit tillgänglig för Messenius och för övrigt ju var Gustaf Vasas officiella svenska historia. Han säger nämligen (se *Scriptores rerum Suecicarum*, II, s. 64) att Sverker "om Julianatt tå han foor till Ottasångs, vardt dräpin af sin Stallsven emellan Alsbeck och Tolfstadh, åhrom 1141". Ericus Olai, från vilken denna uppgift är hämtad, har dock årtalet 1151. Sedan har man antagligen med hjälp av Saxo räknat ut, att Johan dött fyra år förut. Sverker dräptes i själva verket år 1156 och Johan år 1152 eller 1153.

²⁰ Nu deponerad i Linköpings stiftbibliotek (fol. 204).

²¹ Linköpings domkyrkoarkiv, fol. 45.

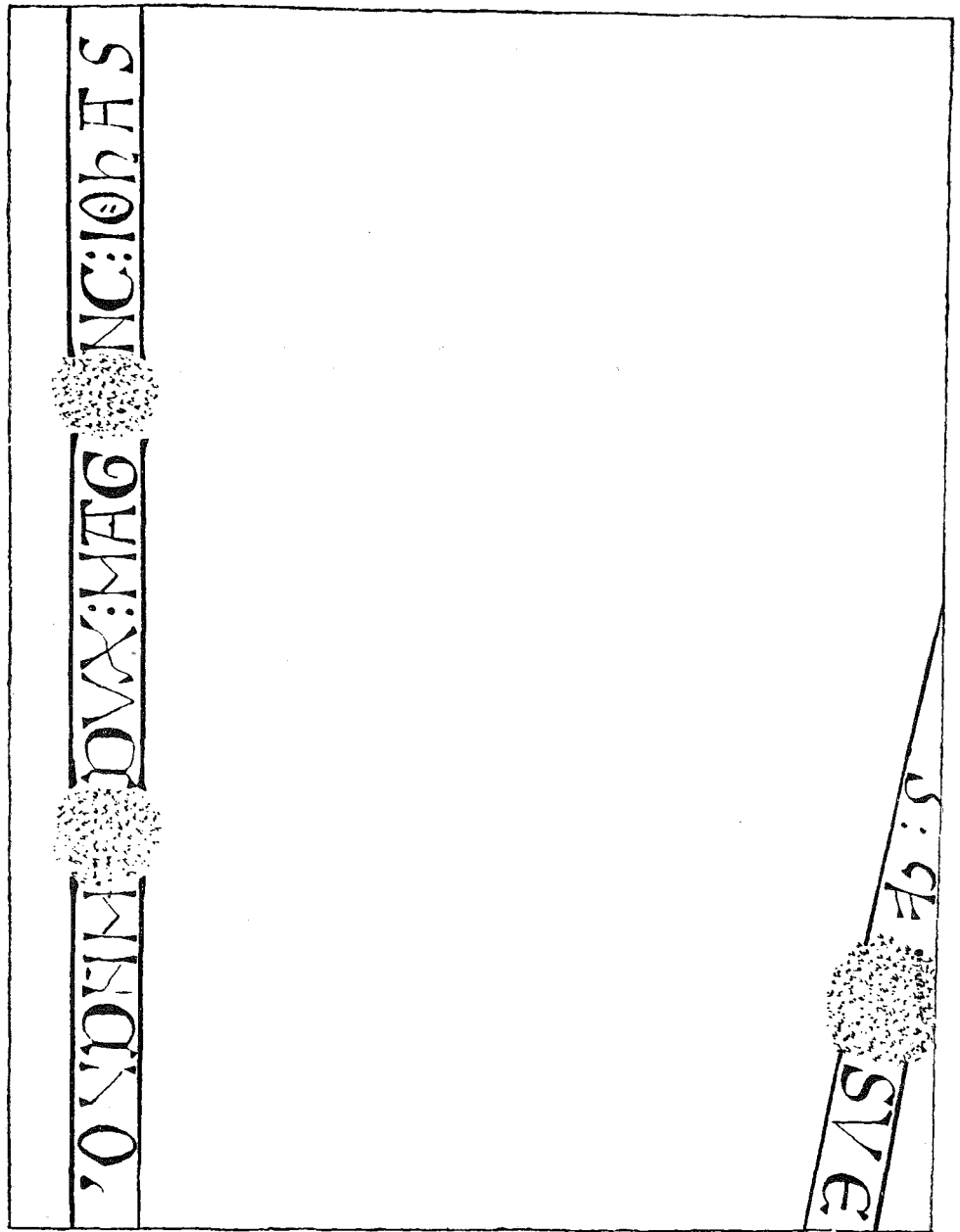

Fig. 1. Johan Wallmans teckning av gravstenen över Johannes dux av år 1830.

Spegel följer tydligen Messenius' version utom i avseende på *manes*, men har icke förstått *pacatorum* utan därför conjicierat *peccatorum*.²² Hade han känt till Saxos uppgifter om Johan Sverkersson, skulle han säkert inte fallit på den idén att kalla honom "syndares skräck". Uppgiften, att Messenius säger, att han har dödats år 1153, har han hämtat från den av Peringskiöld under åren 1700—1705 utgivna *Scandia Illustrata*, Messenius stora historiska arbete från fängelsetiden i Kajaneborg, där den förekommer under år 1153 i det förut nämnda citatet ur femtonde boken.

Härnäst vi få några underrättelser om stenen är i domkyrkans inventeringsprotokoll av år 1830. Stenen har tydligen under mellantiden varit utsatt för en föga pietetsfull behandling, ty på det stycke, som då var kvar, kunde inventeringsförrättaren, lektor Johan Wallman, endast läsa några få ord: på ena sidan *ondam dux magne Iohas*, på andra sidan *sq(ue) sue*,²³ fig. 1. Han skriver, att bokstäverna äro gamla uncialer och ha karaktären av en hög ålder, och att stenen visar spår av en inristad, nästan alldeles utplånad, figur — det skulle tyckas av ett lejon. Dessa uppgifter äro av synnerligen stort intresse. Lektor Wallman var en känd fornforskare, och hans läsning av *ondam* i stället för det absolut omöjliga *menbris*, som vi mött alltsedan Messenius' tid, visar, att detta senare ord endast har varit en konjektur och att på stenen stått *quondam*. Stenen har tydligen varit skadad på detta ställe, varigenom läsningen försvärats. *Iohas* torde dock vara en felläsning för *Iohes*, den under medeltiden i Sverige vanliga förkortningen av *Johannes*, och bero på bokstavstypens utseende.²⁴

Vid den restauration, som under år 1932 pågick i Linköpings domkyrka, flyttades den bit av stenen, som vi nu ha kvar, till korgolvet framför det södra sidoaltaret. Sölve Gardell har tagit en avklappning av stenen, och med ledning av denna har å Statens historiska museum utarbetats en teckning av den. Dess utseende, och vad som nu kan läsas å stenen, framgår av bifogade avbildning, fig. 2.

Vi kunna nu återställa hela inskriften i dess ursprungliga skick.

²² Alldeles likalydande med Spegels uppgift är den vi finna hos Peringskiöld i hans *Monumenta Sveo-Gothorum* tom 7 (handskrift i Kungl. Biblioteket, F. h. 7), vilken senare alltså erhållit meddelandet av Spegel. Saken bör ihågkommas vid bedömandet av Peringskiölds övriga material.

²³ En teckning var bifogad inventeringsprotokollet. Denna förvaras nu i Antikvarisk-Topografiska Arkivet i Stockholm. Som den är viktig genom sin lösning av *ondam* före *dux*, bifogar jag en kopia av den, fig. 1.

²⁴ Denna förkortning förekommer ej bland det stora antal förkortningar för Johannes, som anföras av Cappelli i hans *Lexicon abbreviatarum*. Den finns dock redan på en inskrift i Roms katakomber. Se E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, Berlin 1924, n:r 231 över en magister militum Iohēs.

Fig. 2. Gravstens nuvarande utseende.

*Hic pacatorum terror clipeus(ue) Sueorum
Intumulate manes quondam dux magne Ioh(ann)es*

i svensk tolkning: Här är du jordad, du i livstiden (= *quondam*) så betydande Jo(ha)n jarl, du som var de underkuvades skräck och svenskarnas sköld.

Författaren låter predikatfyllnaden *intumulate* rätta sig efter den appositiva vokativen, något som visar på intim bekantskap med de latinska skallderna, troligen Vergilius, där detta en och annan gång förekommer, be-
tingat av metriska skäl.

Pacati, underkuvade, betyder egentligen de till fred bragta och är ett särskilt av Cæsar använt uttryck om de galliska stammar, som erkände Roms överhöghet.

Man förstår lätt, att för dem, som behandlat inskriften, detta ord har varit svårt att sätta i samband med Sverker d. ä:s tid, ty svenskarna hade ju då icke några underkuvade lydfolk utanför Sveriges gränser. Man har därför ansett det som felläsning. Spegels förut nämnda konjunktur *peccatorum* behöva vi icke uppehålla oss vid. Större bifall har G. Bolin vunnit med sitt förslag *terror paganorum*, hedningars skräck,²⁵ en benämning på Johan Sverkersson, som till synes får stöd av en uppgift i en Novgorodkrönika, som vid årtalet 1142 har en passus, som i översättning lyder på följande sätt: "Anlände svenske fursten med biskopen på 60 snäckor emot 3: novgorodska) handlande, vilka kommo från andra sidan havet på tre lodjor, och de slogos, men vunno ingen framgång. och tre lodjor blevo dem (=svenskarna) avhända, och halvtannat hundra av dem blevo nedhugna."²⁶

Både G. Bolin och A. Schück²⁷ anse, att Johan Sverkersson är den svenske furste — ryska texten har knjaz — som åsyftas. På gravstenen säges denne vara hedningars skräck och svenskarnas sköld, ett träffande epitet för den svenska sjömaktens anförare. För de romersk-katolska svenskarna voro de grekisk-katolska ryssarna kättare och dymedelst jämställda med hedningar. Johan Sverkersson hade tydligen varit en tapper och duktig karl, och Saxos omdöme om honom har säkert i hög grad varit färgat.

De ovannämnda forskarna ha nu tagit steget fullt ut, och i likhet med Olaus Petri och Rasmus Ludvigsson mena de, att gravstenens Johannes dux, som ju enligt Messenius var Sverker d. ä:s son, är densamme som Erikskrönikans Jon jarl. Inskriftens ord stämma nämligen till punkt och pricka

²⁵ I den förut nämna artikeln i Dagens Nyheter av den 1 februari 1926. Han anför även, att professor Sven Tunberg kommit till samma uppfattning. Även A. Schück och Ahnlund ha accepterat den.

²⁶ Se Finlands medeltidsurkunder, I, n:r 15.

²⁷ A. a., s. 394.

in på denne senare. Värre är det för dem att förlika Saxos ord om Johan Sverkerssons liv och död med krönikans uppgifter om sin hjälte, uppgifter, vilka krönikören genom sin placering av dem i dikten efter Sigtunas förstoring 1187 säkerligen tänkt sig ägt rum efter detta år. Detta löser Bolin genom följande resonemang: "Johan Sverkersson har vid något tillfälle blivit dräpt, eventuellt i den trakt Erikskrönikan anger, sedan han varit ute i ledung mot hedningarna i österled. Berättelsen om detta dråp har sedan kombinerats med lokala sägner om strider i Mälaren, och resultatet har blivit krönikans framställning."

Ahnlund har däremot med skärpa trätt in mot identifieringen av rimkrönikans Jon jarl med Johan Sverkersson utan att likväl draga i tvivelsmål Messenius' uppgift angående vem som begravts i Linköpingsdomen, enär han utgår från konjekturen *paganorum* som den riktiga läsarten.²⁸ Han påpekar först, att Saxo är synnerligen väl underrättad om svenska förhållanden vid mitten av 1100-talet, enär de traditioner han återger icke upptecknats många årtionden efter själva tilldragelserna, och att det är en häpnadsväckande skillnad mellan den brutale kvinnoskändaren hos Saxo och krönikans hjälte, vilkens förhållande till sin maka präglas av hennes handlingskraftiga trofasthet intill döden. Därtill kommer, att vi i en handskrift till Ericus Olai, codex 4, vilken har flera självständiga tillägg, bl. a. de bekanta verserna om slaget vid Lena ("contigit in Lenom" o. s. v.), vid Jon jarl-episoden har en märklig anteckning: årtalet 1206. Ahnlund påpekar i en längre utredning, att emot godtagandet av denna årsangivelse endast talar den omständigheten, att enligt Sverresagan kung Sverker år 1202 givit sin ettårige son Johan jarlanamnet. Han framkastar emellertid den förmodan, att denna titel uteslutande varit en prins- eller furstetitel efter främmande mönster, men lämpad efter gammalt, svenskt språkbruk. Under Johans barnår borde likväl funnits en man, utrustad med jarlens praktiska maktbefogenhet, och dennes namn ger Erikskrönikan: Jon jarl.²⁹

Även med de i krönikan omnämnda egendomarna Askanäs och Hundhammar sysselsätter sig Ahnlund. Bägge synas varit gamla folkungagods.

²⁸ Svensk sägen och hävd, s. 149 ff.

²⁹ I sin doktorsavhandling om Stockholms uppkomst (s. 193 och 465 ff.) har Bolin korrigerat och förtydligat sin förra framställning. Han säger på sistnämnda ställe: "Förklaringen synes mig vara den, att krönikören i sin skildring kontaminerat motiv från olika ballader eller folkminnen. I ett fall åsyftas tydligen jarlen Johan Sverkersson, om vilken hans ännu bevarade gravsten förmäler, att han varit ute i strider mot hedningarna — tydligen just mot ryssar och ingrer eller längst inne i Finska viken — — —. Denne Jon jarl blev ju emellertid icke ihjälslagen i Sverige av baltiska sjörövare utan av svenska bönder. På denna punkt sätter tydligen krönikans kontamination in med sammanblandning av någon tidigare jarl, som bott i dessa trakter, där han blivit ihjälslagen av estniska sjörövare, varom ortnamnet Estaskär kunde tänkas erinra."

På Askanäs slöts 1278 uppgörelsen mellan den segrande Magnus Ladulås och Valdemar. Hundhammar nämnes uttryckligen i Erikskrönikan som tillhörigt hertigarna Erik och Valdemar ("hundhammar thera gardh", v. 2570). Han påpekar emellertid, att detta icke ger oss rätt att utan vidare räkna ägaren vid ingången av 1200-talet såsom folkunge. "Det är icke alldeles uteslutet", fortsätter han, "att Knut länge, som under kamp med konung Erik Eriksson läspe ryckte till sig kronan 1229 och behöll den till sin död 1234, var en son till Jon jarl. Man antager väl i allmänhet, att denne Knut är samme Knut Holmgersson, som skymtar i ett par urkunder från 1220-talet. Här är dock att märka, att den enda medeltida kungalängd och över huvud den enda källa, som nämner hans fadersnamn, kallar honom Knut Joansson, icke Knut Holmgersson." Ahnlund menar alltså, att eftersom Knut blev konung, måste hans fader vara en högättad man med namnet Johan, och att våra medeltida, litterära källor giva oss endast en möjlig person: Erikskrönikans Jon jarl. Sammanhanget anser han äga åtminstone den märklighet, att det förtjänar att begrundas. Det tycks ha undgått Ahnlund, att denna ätteledning redan förekommer hos Olof von Dalin i hans Swea rikets historia.³⁰ Han har den från Peringskiöld, vilken säkerligen kommit till denna uppfattning genom samma uträkning som Ahnlund.

Men dessa forskare förutsätta på stenen läsningen *paganorum*. Vi äro dock i den lyckliga omständigheten att med absolut visshet kunna säga, att där stått *pacatorum*. På uppdrag av dåvarande Antiquitets Collegium utförde nämligen år 1670 fornforskaren och miniatyrmålaren Elias Brenner en del teckningar av gravstenar i Linköping, vilka teckningar ännu äro bevarade å Kungl. Biblioteket under signum F. l. 4 b och titeln "Grafstenar ritade af Leiz och Brenner 1669 och 1670, 374 blad." Bland dessa finnes även en teckning av stenen över Johannes dux, vilken ger oss en utmärkt föreställning om dess dåvarande utseende, och varav jag bifogar en avbildning, fig. 3.

Som framgår av teckningen har stenen, som redan på Brenners tid var spräckt, ursprungligen varit trapetsformig. Den mindre undre biten har tydligen senare kommit bort, och det övre, bevarade stycket har man vid något tillfälle, troligen vid "restaureringen" 1812, funnit lämpligt att göra fullständigt rektangelformigt för att passa till golvsten, varför en stor del av inskriften på högra sidan helt sonika huggits bort, något som framgår av de bägge första bilderna. Om den översta raden samtidigt fått stryka med eller sedermera utplånats, kan nu icke med säkerhet avgöras. Det första alternativet är dock troligast, ty ett sådant behandlingssätt av det värdefulla fornminnet är typiskt för kyrkorestaurationerna under den tidigare delen av 1800-talet.

³⁰ II, s. 179.

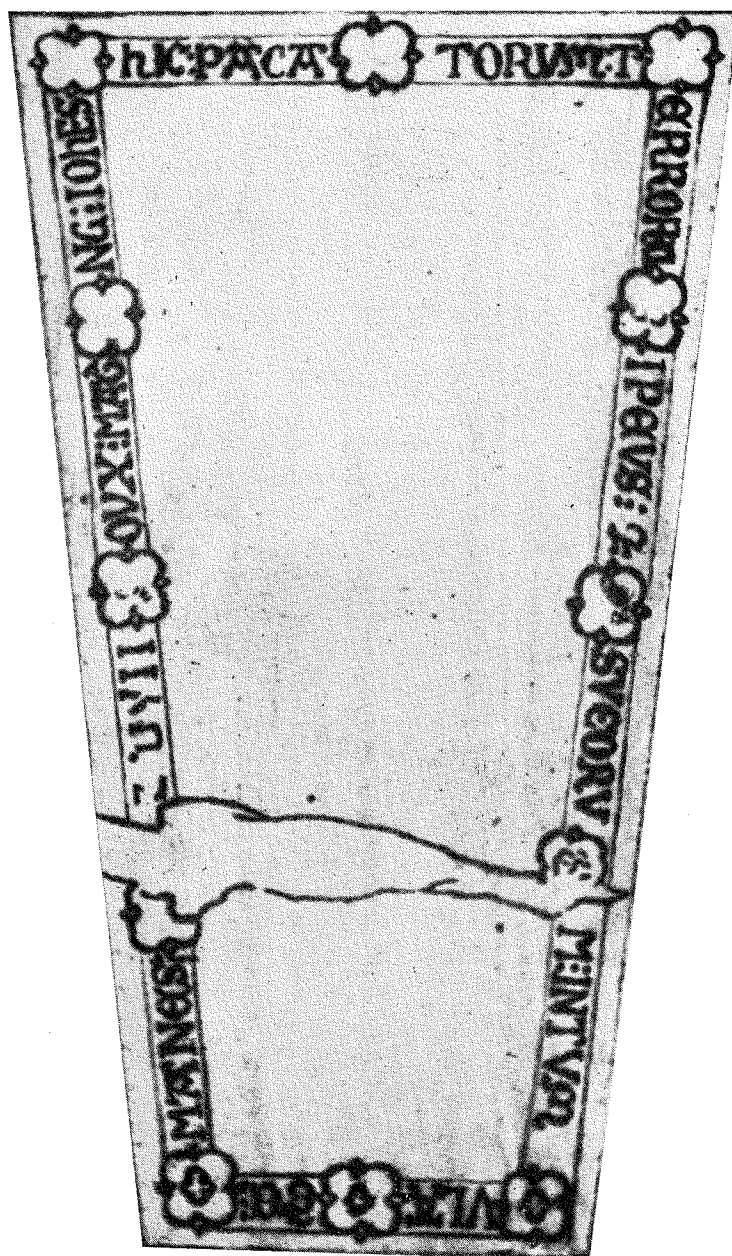

Fig. 3. Johannes dux' gravsten enligt Brenners teckning 1670.

Vad beträffar stenens utstyrsel, lägga vi märke till att s. k. fyrpass (korsblommor) till ett antal av tolv stycken varit placerade i texten. Bokstäverna utgöras av en blandning av versaler, de äldre typerna, och majuskler, som först senare uppträda i Sverige. E är på ett ställe skrivet som versal, på sex ställen som majuskel; H på de två ställen det förekommer som majuskel; M tre gånger som versal och två gånger som majuskel. Vi lägga även märke till formerna *Sueorum* och *manes* samt att Brenner icke har kunnat utläsa ordet framför *dux*.

Denna blandning av bokstavstyper, liksom fyrpassen och särskilt den rimmade hexametern, göra emellertid en datering av stenen till mitten av 1100-talet — Johan Sverkerssons dödsår — otrolig. Allt detta talar för första hälften av 1200-talet.³¹ Däremot kan man visserligen invända, att gravstenen kan vara ditlagd långt efter hans död, särskilt som högaltaret i den senare domkyrkan, som byggdes under 1200-talet, måste ha legat utanför den gamla kyrkan och att Johannes dux grav alltså under alla omständigheter måste ha blivit dithflyttad.³² Gravstenen kan då ha iordningställt i samband med flyttningen av liket. Men nu tillkommer, att formen *pacatorum* — och den måste vi hålla på — utesluter varje tanke på Sverker d. ä:s son, bortsett från att det verkar föga troligt, att dennes eftermäle skulle ha kunnat bli så hedrande, som det är på stenen.

Det är emellertid egendomligt, att ingen tagit upp till behandling frågan om trovärdigheten av Messenius' uppgift, att den behandlade gravstenen är lagd över Johan Sverkersson. För att kunna yttra oss härom måste vi gå närmare in på de källor Messenius haft till sitt förfogande, då han skrev sin *Tumbae*.

Då denne år 1611 utgav *Tumbae*, hade han endast vistats två år i Sverige, vilket han som sextonåring lämnat år 1595. Han blev strax efter återkomsten utnämnd till juris professor i Upsala och kastade sig samtidigt på historiskt författarskap, men hans utgivna skrifter från denna tid sakna större historiskt värde, och för sin tillvaro ha de huvudsakligen att tacka författarens lust att tilldraga sig uppmärksamhet. I förordet till sin *Tumbae* säger han, att han bygger på material, som insamlats av honom själv och av vänner till honom. Efter en kort redogörelse för äldre tiders begravningsskick övergår han till våra runinskrifter. Det är med all säkerhet Bureus, vilken år 1599 utgivit sin *Runtavla*, som riktat hans uppmärksamhet på dessa, och *Tumbae* innehåller de första tolkningarna av två svenska runstenar, den ena från Täby, den andra från Bälinge. De övriga fem han anför givas utan

³¹ Angående datering efter bokstavstyper se S. Gardell i *Fornvännen* 1934, 346 ff.

³² Detta framgår tydligt av planschen å s. 6 i A. Romdahl, *Vägledning i Linköpings domkyrka*, Linköping 1926.

angivande av orten, och Schück tror därför på goda grunder uppgifterna om och innehållet av dessa vara ett medvetet falsarium.³³

Därefter övergår Messenius till kyrkorna och meddelar dels uppgifter om gravplatser, som han känner från litteraturen, dels inskrifter å dylika. De äro huvudsakligen från Uppland, Södermanland och Östergötland. Men hur många av dessa inskrifter har han själv sett och upptecknat? Säkert inte många. De som funnos i Upsala och dess närhet har han väl själv inspekterat, men för övrigt ha nog de flesta kommit till hans kännedom genom att han tagit del av Rasmus Ludvigssons nu till största delen förkomna material.

Som bekant intresserade sig Johan III i hög grad för de minnen från äldre tid, som existerade i de gamla klostren och kyrkorna. Tydligen har under hans regering företagits en omfattande inspektion av de gravar och gravskrifter, som funnos på olika ställen i Sverige. Han lät bl. a. restaurera kungagravarna i Varnhem och förse dem med nya inskrifter. Gottfrid Carlsson har också framhållit, att det troligen är Rasmus Ludvigsson, som ställt sitt historiska och genealogiska vetande till Johan III:s disposition, när det gällt "renoveringen" av inskrifterna i Vreta klosterkyrka.³⁴ Dessa "renoverade" inskrifter, som alla bära 1500-talsprägel, återges utan upplysning om deras sena tillkomst av Messenius. Men denne har tydligen icke dragit sig för att själv komplettera skadade inskrifter, som Rasmus ej befattat sig med att förbättra. Ett utmärkt exempel härför ha vi i en gravskrift från Varnhem över riddaren Gustaf Tunason (tre sjöblad), vilken Gardell nyligen behandlat.³⁵ Å en lös lapp, inlagd i Peringskiölds Monumenta Sveo-Gothorum tom. 9, är antecknat, att den lyder på följande sätt:

Generis clari Deus concede beari
Hic uxor Bina cum Gustavo jacet Katharina
Cecilia Gutmari sequente Mectilde Lydari.

Vi äga lyckligtvis i behåll en avritning av stenen, som Brenner gjort, och där finna vi:

...uxor bina cum...
... Mektilde sequente Lydari
Tres generis clari Deus his c.

Peringskiölds sagesman har tydligen ansett versen nummer tre hos Brenner vara den man skulle börja med.

³³ H. Schück, Messenius, Sthlm 1920, s. 140—142.

³⁴ Personhistorisk Tidskrift 1920, s. 96 not.

³⁵ Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, IV:9, s. 57 ff.

Tack vare detta material och några fragment, som ännu finnas i Varnhem, kan inskriften fullständigt restitueras, såsom Gardell också gjort, på följande sätt:

Hic uxor bina cum Gustavo iacet Katherina
 Filia Gudmari Mektilde sequente Lydari
 Tres generis clari deus his concede beari

Som synes ha vi tre rätt så skapliga leoninska hexametrar med rummen *bina* — *Katherina*, *Gudmari* — *Lydari*, *clari* — *beari*. Peringskiölds meddelare har emellertid varit slarvig. I andra versen har han läst *Cecilia* för *filia* — stället har antagligen varit skadat — samt kastat om ordningen på *Mektilde* och *sequente*, vilket gör versen metriskt otillfredsställande. I tredje versen (= den första hos Peringskiöld) har han hoppat över orden *tres* och *his*.

Denna inskrift finnes nu även i Tumbae (p. 53), fastän Messenius säger den ligga i Vadstena, ej i Varnhem. Den lyder hos honom så här:

Progenie claris Deus hic concede beari
 Uxor bina cum Gustavo jacet Catharina
 Cecilia Gudmari sequente Megtilda Lidari.

Studerar man Messenius' text, finna vi, att han måste ha utgått från ett förlag, som haft identiskt samma fel som Peringskiölds. För att få vers har han emellertid i första versen ändrat *generis clari* till *progenie claris* trots att härigenom rimmet förstöres — Messenius visar sig på flerfaldiga ställen vara obekant med rimlagarna för den leoninska hexametern — samt tillagt *hic*, varför han fått utesluta det *hic*, som börjar andra versen. Namnens stavningar äro troligen att skriva på Messenius' konto. Messenius och Peringskiöld utgå alltså båda från en likalydande uppteckning, vilken väl förvarats hos Rasmus Ludvigsson i kungliga arkivet eller möjligen i dennes egna samlingar. Rasmus har nämligen haft stort intresse av Gustav Tunason på grund av hans vapen, som är Sturarnas, varför han också gjort hans fader till en Sture i den inskrift, vilken han säkerligen själv författat för Vreta kloster, och som Gottfrid Carlsson behandlat i sin förut nämnda uppsats.

Gustaf Tunasons gravskrift ger oss alltså en god inblick i Messenius' förarbeten för sin Tumbae. Han har icke själv sett stenen, ty han säger, att den ligger i Vadstena i stället för i Varnhem, där den måste höra hemma, och där Brenner år 1670 fann den och avritade den. Han har begagnat sig av en slarvig och felaktig avskrift, vilken med stor sannolikhet härstammar från Rasmus Ludvigsson. Denna felaktiga text har han sedermera bättrat på efter eget skön för att göra metern acceptabel.

Vi återvända nu till gravstenen över Iohannes dux. Det finnes icke den

ringaste anledning att förmoda, att Messenius gjort sig omaket att själv inspektera den i Linköping. Han har haft en avskrift till sitt förfogande, och de felaktigheter hans version besitter — *Suecorum* för *Sueorum*, *jaces* för *manes* samt den oriktiga konjekturen *menbris* — kunna lika väl skyllas honom som hans källa. Han har säkert kritiklöst anammat uppgiften, troligen härstammande från Rasmus Ludvigsson, att den jordade var Johan Sverkersson. Vi ha förut påpekat, att för Rasmus Ludvigsson existerade endast en Jon jarl. Det dröjde länge, innan ens den tanken gick upp för Messenius, att han skulle behöva draga en föregångares uppgift i tvivelsmål.

Men kunde det inte tänkas, att Messenius förmedlar en äldre, äkta tradition? Säkert icke. Rosman har i sin avhandling om Rasmus Ludvigsson³⁶ visat, att ingen av dennes äldre medeltida genealogier, som han icke bestyrkt genom någon skriftlig handling, vilar på någon äkta tradition. I lika hög grad gäller detta Messenius. Alla de historiska uppgifter, som förekomma i *Tumbae* och icke kunna styrkas genom andra, pålitliga källor, böra utan vidare betvivlas, och man måste stå mycket skeptisk emot ordalydelsen av hans gravskrifter.

Allt talar således emot att den i Linköping begravne Jon jarl har någonting att göra med Sverker d. ä:s son. Däremot talar gravstenens ålder och ordalydelse bestämt för att vi i honom ha att se en helt annan person: Erikskrönikans hjälte. Denne hade i nio år legat ute och stritt med ryssar och ingrer för Guds och den heliga trons skull, innan han kom hem och stupade i strid mot av dem utskickade sjörövare (= *clipeus Sueorum*). Han har tydligen haft i uppdrag att sköta om de svagt pacificerade besittningar, som Sverige en tid förut skaffat sig på andra sidan Bottenhavet (= *terror pacatorum*), och att om möjligt utvidga dem. Han har knappast varit Sveriges riksjarl, utan troligen Finlands jarl, en titel, som även ägdes av den år 1196 avlidne biskop Kol (i lat. källor *Colo*) i Linköping.³⁷

Årtalet 1206, marginalanteckningen i handskriften till Ericus Olai, är intet hälleberg att bygga på, men det finns heller icke något, som talar emot, att Jon jarl stupat detta år.³⁸ I så fall har han antagligen efterträtt biskop

³⁶ H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog, Upsala 1898.

³⁷ Se Ericus Olai under år 1196.

³⁸ Messenius' uppgifter i *Scandia* angående Jon jarls dödsår (år 1216 i tom II p. 4, tom X p. 6 och XV p. 39 och år 1217 i tom XII p. 112—113) bero på att han har ansett, att piratöverfallet ägt rum vid tiden för jarlen Karl den döves estländska härfärd, vilken i själva verket ägde rum 1220. Denna kombination bygger uteslutande på ett av Laurentius Petri framkastat förmodande (*Scriptores rerum Svecicarum*, II:2, s. 70.). Dalin följer Messenius men korrigerar årtalet efter sina beräkningar till 1218 (a. a., II, s. 179). Lagerbring sätter det också i samband med härnadståget mot esterna (år 1220) genom att låta de angripande vara ester. Han anger intet bestämt årtal men förlägger Jon jarl-episoden till det tidigare 1200-talet (a. a., II, s. 327).

Kol som Finlands jarl. Dennes dödsår kombineras i annalerna alltid med dödsåret — 1195 eller vanligen 1196 — för hans herre, konung Knut Eriksson, vilkens trogna stöd han så länge varit. Jon jarl skulle i så fall varit Sverker II:s betrodde man, möjligen också hans släkting, och han har tydligen snart givit sig över till sitt verksamhetsområde, om man vill godtaga krönikans uppgift om hans nioåriga bortovaro.³⁹ Härigenom skulle vi också

³⁹ Att Jon jarl varit Finlands och ej Sveriges rikes jarl, grundar jag på följande resonemang. Under de Sverkerska och Erikska ätternas regim möta vi först jarlnamnet, bortsett från den här behandlade Johan Sverkersson och jarlen Karl Suneson i Västergötland, hos Ulf jarl, som skymtar i källorna under Karl Sverkerssöns regering. Han efterträddes tydligen av Guttorm jarl, om vilken är oss mera bekant. I och med Knut Erikssons seger över sina konkurrenter träder den berömde Birger Brosa fram som Sveriges jarl. Men under hans tid ägde landet besittningar på andra sidan Östersjön, vilka just då voro i stort behov av militärt stöd från moderlandet för att kunna bibehållas (jfr den s. k. "Gravis admodum"-bullan, Finlands medeltidsurkunder nr: 24). Jarlen var antagligen ursprungligen konungens ställföreträdare i erövrade provinser, och tydligen har Finland fordrat sin egen man, och detta uppdrag har lagts i händerna på den i krigiska och fredliga värv lika förfarne biskop Kol. Missions- och korstågssynpunkten går ju hand i hand med den rent politiska, när det gäller de hedniska grannfolken i öster, vilket förklarar lämpligheten av en krigisk Herrans tjänare. Kol dog emellertid 1196, och det har säkerligen för Sverker d. y. varit nödvändigt att skaffa en efterträdare till honom, under det att Birger Brosa till sin död 1202 beklädde sitt ämbete i hemlandet. Vi veta genom Sverresagan, att Sverker efter hans död lät utnämna sin ettåriga son till jarl (se G. Storm i Historisk Tidskrift 1903, s. 89). Detta tyder på att Sverker icke ansett det lämpligt att bekläda posten med någon representant för stormansätterna i landet. Vi veta också, att han stod i spånt förhållande till dessa, och att Knut Erikssons söner med bistånd från stormännen höjt upprorsfanan. Detta bistånd torde nog i hög grad varit betingat av missnöjet hos de mäktiga ätterna i Sverige över att de icke genom en jarl ur deras led hade inflytande på rikets styrelse. 1205 överföll Sverker och dödade vid Älgårås tre av Knut-sönerna; den fjärde — den blivande konungen Erik Knutsson — räddade sig genom flykt till Norge. Sverker fick nu alla stormännen emot sig. 1208 blevo han och hans danska hjälptrupper slagna vid Lena, och när han två år efteråt ännu en gång provade lyckan för att sätta sig i besittning av sitt rike stupade han vid Gestilren. I annalerna kallas hans motståndare i detta slag folkungar — första gången detta berömda namn möter oss — och deras ledare säges hava varit jarlen Folke, som även stupade i striden. Dennes härstamning är omtvistad; det troligaste är dock, att han varit Birger Brosas son. Han har säkert varit rikets jarl, ty han stod ju i spetsen för trupperna inom landet. Först tio år efteråt stöta vi åter på en jarl, Karl den döve, antagligen Birger Brosas betydligt yngre broder, som i annalerna säges ha stupat vid det bekanta hämndetåget mot esterna 1220. Såsom befälhavare för trupper utanför landet kan han ju i och för sig göra anspråk på den jarltitel han bär i källorna, men ingenting talar emot, att han även var Johan Sverkersons riksjarl, och att han direkt efterträtt Folke jarl. Under Erik Erikssons regering och Knut länges interregnum utövades jarlskapet av den mäktige Ulf fase, Karl den döves son, vilken vi väl känna till från Håkan Håkanssons saga och medeltida diplom. Vid sin död 1247 eller 1248 efterträddes denne av Birger jarl den andre, och även om hans söner Magnus, Erik och Bengt i de latinska källorna bära namnet *dux*, ha de dock i de svenska utbytt jarlnamnet mot hertig. Den norske kungen Håkan Håkansson hade ju för övrigt redan år 1237 låtit utnämna sin svärfar Skule jarl till hertig (se P.

kunna få en förklaring till att han begravts i Linköping. Visserligen kan detta bero på att han härstammade från Östergötland och där hade sina flesta gods, men även om han haft sitt hemvist i t. ex. Svealand, kan en annan synpunkt varit den avgörande vid valet av hans gravplats. Linköping var nämligen den Sverkerska ättens huvudstad, och Finland var intimt knutet till Linköpings stift vid denna tid. Det var väl just därför dess biskop, Kol, fick handhava vården om de nyförvärvade besittningarna därstädes.⁴⁰ Den s. k. metriska krönikan över biskoparna i Linköping säger ock om honom, att han var:

En fuldtaga man till örlig och fridh
Eehwilket som best tarptes widh.⁴¹

Även Birger jarls son Benkt var ju *episcopus Lincopensis et dux Finlandiae*.

För övrigt är det inte nödvändigt, att Jon jarl genast har begravts i Linköping. Han kan ha flyttats dit senare i samband med den nya domkyrkans tillkomst.

Kan man säga något, om den släkt han tillhörde? Nej, man kan endast framkasta förmodanden. Som vi förut nämnt, säger lektor Wallman 1830, att stenen visar spår av en inristad, nästan alldeles utplånad figur — det skulle tyckas av ett lejon. Det kan tänkas, att han har rätt häri. Lejonet är vanligt som sköldemärke inom en del grenar av den s. k. folkungaätten men förekommer ju också i andra ätters vapen såsom en beståndsdel, t. ex.

A. Munch, *Det norske folks historie*, III, s. 905). Birger jarl var med andra ord Sveriges siste jarl. Av föregående torde framgå, att det är svårt att placera Erikskrönikans Jon jarl bland Sveriges riksjarlar. Det skulle i så fall vara mellan Folke jarl och Karl den döve. Däremot går allt ypperligt ihop, om vi betrakta honom som Finlands jarl, efterträdande biskop Kol och sätta tilltro till det överlämnade årtalet 1206. Vi veta nämligen genom andra källor, att svenskarna vid denna tid saknat förmåga att längre sköta de besvärliga finska förhållandena, naturligtvis beroende på att konung Sverker på grund av sin egen prekära ställning i hemlandet ej hade några stridskrafter att avvara för utrikespolitiska företag. Jon jarl har i så fall ej haft något annat val än att återvända. I ett påvebrev av den 13/1 1206 (Finlands medeltidsurkunder n:r 44) säges nämligen ärkebiskop Andreas i Lund ärna tåga mot hedningarna — tydligen avseende dem i Finland — och i ett annat påvebrev av 30/10 1209 (Finlands medeltidsurkunder n:r 48), ställt till samma ärkebiskop, tillåtes denne att till biskop i den nyligen omvända församlingen i Finland inviga en viss man med passande egenskaper, ehuru denne icke var född i ett lagligt äktenskap. Förr hade påven alltid vänt sig till ärkebiskopen i Uppsala (1229 vände han sig till biskopen i Linköping), när det gällt finska angelägenheter. Allt detta gör årtalet i handskriften till Ericus Olai än mera trovärdigt.

⁴⁰ Se Pipping, *Kommentar*, s. 93 not.

⁴¹ *Scriptores rerum Svecicarum*, III: 2, s. 109.

i lejonörnen m. fl. Taga vi hänsyn till hans namn Johan, så är detta okänt bland de egentliga folkungarna och pekar mera på Sverkerska ätten. Fadern till den kände Joar Blå hade troligen också namnet Johan. Knut länge säges visserligen hava hetat Johansson, och därpå stöder Ahnlund sin förutnämnda ätteledning, men denna uppgift är icke fullt pålitlig; den kan ha uppkommit genom tanklöshet av skrivaren av den i detta samband citerade kungalängden.⁴² Att döma av det berömda gravtäckte, som vid högtidliga tillfällen lades över den år 1248 avrättade Holmgers, Knut länges sons, grav i Skokloster, skulle Knuts vapensköld innehållit tre bjälkar, under det att hans hustrus vapen visar på folkungaätten.⁴³ Skulle mot vanlig ordning Holmgers moders vapen fått den förnämligare, heraldiska högerplatsen — något som verkar otroligt, då fadern ju varit kung — skulle Knut, vilken vi känna som fast förankrad i Uppland, ha varit s. k. kunglig folkunge. Detta skulle ju kunna passa med den figur, som enligt Wallmans förmodande varit inristad på Linköpingsstenen. Läger man härtill, att man vet, att Holmgers och säkert också hans 1251 avrättade broders gods drogos in och kommo i de kungliga folkungarnas händer, så kunde ju förklaras, att vi finna Askanäs och Hundhammar senare i deras ägo.⁴⁴ Men man kan också tänka sig dessa egendomar såsom ursprungliga jarlbon, tillhörande Mälars-Roden, vilka sedermera övergått i hertigarnas besittning, varför det blir naturligt, att Jon jarl lagt i land där efter att ha seglat in i Mälaren. Det klokaste vi därför ha att göra är att lämna frågan om Jon jarls släktförhållanden åt sitt öde.⁴⁵

⁴² Se t. ex. S. Bolin, Om Nordens äldsta historieforskning (= Lunds universitets årsskrift Ny följd avd. I, band 27, n:r 3), s. 172 not.

⁴³ Gravtäcktet, som nu förvaras i Statens historiska museum, är bl. a. avbildat hos O. Montelius, Sveriges historia, I, Sthlm 1877, s. 400, där även en översättning av dess text lämnas. Tyvärr lider denna översättning av betänkliga brister. Jag vill särskilt påtala ett svårt fel, som ännu c:a sextio år efteråt står okorrigerat. Om Holmger säges, att han ligger begravnen *capite plexus*, vilket Montelius säreget nog översätter: "med böjt huvud". Vi ha i klassiskt latin ett *plectere*, som betyder fläta, och ett annat, som betyder straffa, men det senare är endast känt i presens. I senlatinet genomkonjugeras det emellertid, och vi möta därför i Codex Justiniani uttrycket *capite plexus* = straffad i avseende på huvudet, d. v. s. halshuggen. Juristlatinet har naturligt nog satt djupa spår i det svenska medeltidslatinet, och det är därför uttrycket har nämnda betydelse på den halshuggne kungasonens gravtäckte. Johannes Magni visar sig ännu känna till denna, då han i sin historia p. 617 säger om Birger jarls anordning vid Holmgers begravning: "*Deinde capite plexum honestissima sepultura in monasterio monialium (quod Skogh vocant) decorari praecepit.*"

⁴⁴ Diplomatarium Svecanum, I, n:r 753.

⁴⁵ Som ovan nämnts (not 30) har redan Dalin gjort honom till Knut länges far, naturligtvis utan att nämna sin källa Peringskiöld, men han vet också hans faders namn, ty han kallar honom "den gamle jarlen Jon Knutsson, Birger Brosas frände och Folke Jarl den tiockes soeson". Ingen må föreställa sig, att denna tvärsäkra uppgift bygger på någon äldre, äkta tradition; det genealogiska skapandet har säkert tillgått på ungefär följande

Identifieringen av Johan Sverkersson med Jon jarl är, som vi visat, endast möjlig genom ändring av gravstenens text och står dessutom i skriande motsats till de vittnesbörd, som de enda historiska källor, vilka stå oss till buds, lämna om dessa bägge personer. Den torde därför ha ringa möjlighet att vinna allmän tilltro. Vi få hoppas, att denna undersöknings resultat, att det icke är Sverkersonen med det något skamfilade ryktet utan Erikskrönikans tappre jarl, som vilar i Linköpings domkyrka, lättare måtte bli accepterat.⁴⁶ Krönikans uppgifter om honom ha av åtskilliga dragits i tvivelsmål och nekats allt historiskt värde, men härför ha aldrig lämnats bärkraftiga bevis, och det tycks mig vara att göra den en välförtjänt rättvisa, om en av dess hjältar ur en, som man påstått, apokryfisk tillvaro flyttas in på verklighetens mark. Det är alltså icke i fåvitsko, som krönikans författare i sin inledningsvers till skildringen av Jon jarl bedyrar: "Det jag nu läser, är så sant".

sätt. Knut länge betraktas i Erikskrönikan som folkunge; hans farfar var då också folkunge (= härstammade från Folke digre), och kunde vi finna en sådan som hette Knut i likhet med sin supponerade sonson, och vars levnadstid passade in, så skulle vi ha en viss sannolikhet att ha hittat den rätte. Saxo säger nu p. 328, 27, att den svenske storman Folke (:o digre), som gifte sig med Knut den heliges dotter Ingegerd, hade tvenne söner: Bengt (hos Olaus Petri även kallad Snijvils) och Knut. Om den förre veta vi, att han var fader till jarlen Birger Brosa; om den senare och hans avkomma är oss intet med säkerhet bekant. Vad naturligare då än att i honom se fadern till Jon Jarl, farfadern till Knut länge. Hela detta resonemangs värde beror dock icke minst på vad som menast med folkunge (se härom senast S. Bolin i Scandia 1935, s. 210 ff.), och jag skall i annat sammanhang återkomma därtill.

⁴⁶ Nu kan den frågan ställas, var Johan Sverkersson blivit begraven. Han har troligen antingen fått vila hos sin förut avlidna moder vilken C. M. Furst säkert med orätt placerar i Vreta (i När de döda vittna) eller möjligen i Alvastra, där hans fader sedan jordades; i vilketdera fallet, liksom när det gäller hans fränder, helt visst utan någon gravskrift, som täljer för eftervärlden hans vilorum.

Ännu en detaltj i samband med Johan Sverkersson är värd att påpekas. Som vi ovan sett, har man betraktat honom som den jarl, vilken ledde angreppet mot Novgorodskuppen 1142. Samtidigt anses han som son till Ulvhild, vilken en del av våra historici, efter ett förmodande hos Munch, säga först hava varit gift med Inge d. y., sedan med danske kungen Nils Svensson (efter hans förra hustrus, Margareta Fridkullas, död) och till sist med Sverker. Under sådana omständigheter synes det mig bli en kronologisk orimlighet att i honom se anföraren för den svenska ledungen år 1142, och våra källor nämna ej heller något, om att Sverker ingått ett föregående gifte, i vilket han skulle kunnat bli född. Felet ligger emellertid i påståendet, att Ulvhild varit gift med Inge d. y., vilket giftermål Hans von Toll i en artikel (Ulvhild Norica, i [Norsk] Historisk tidskrift 5 R. V. Bd., 1924 s. 287) övertygande bevisat aldrig hava ägt rum. Samtidigt har han gjort det mycket troligt, att Inge d. y:s maka hetat Brigida och varit en syster till Ulvhild. Härigenom falla grundvalarna för Fursts resonemang vid försöken att bestämma vilka som ligga begravna i Vreta. Både han och N. Beckman (se Fornvännen 1921, s. 22 ff.) fatta nämligen Ulvhilds äktenskap med Inge d. y. som ett klart bevisat, historiskt faktum.

Summary

Earl Jon and the Tombstone of Johannes Dux in Linköping's Cathedral.

From the Middle Ages in Sweden we know two men with the name Jon (= Johan) Jarl (Earl Jon): Johan, son of King Sverker the Elder, and Jon Jarl mentioned in Erik's Chronicle.

As to the former the only information we have is to be found in Saxo's *Gesta Danorum*. He is described there as an extremely unpleasant man who from the Danish province of Halland carried off and violated two highborn ladies famous for their beauty. This occurrence aroused such indignation amongst the Danes that they decided to invade Sweden to avenge the insult. Their military expedition, however, met with no success and, moreover, Johan had already been killed by the peasants when speaking to them at the "thing" (in 1152 or 1153).

Jon Jarl in Erik's Chronicle, the greatest Swedish epic of the middle Ages, is mentioned in connection with the well-known statement that Birger Jarl caused the city of Stockholm to be built in order thus to put a lock on Lake Mälaren (about 1250). Jon Jarl is said to have been abroad for nine years fighting against the Russians and the Ingermanlanders without once returning home during this time and to have fallen the first night he came home at Askanäs, situated on an island in the Mälaren when fighting against a piratical fleet sent out by the Russians. His wife succeeded, however, in escaping and gathered a force and killed all the pirates. Allusions to this Jon Jarl have been found in no other mediæval sources than in quotations from Erik's Chronicle but in his Swedish Chronicle Olaus Petri makes a suggestion, based exclusively on the sameness of the two names, that he was identical with Johan Sverkersson. This suggestion was later spoken of as if it were a fact by Rasmus Ludvigsson, another historical writer of the time of Gustavus Vasa and his sons.

There is, however, other evidence of a mediæval Jon Jarl, viz. the tombstone now almost completely destroyed of Johannes dux in Linköping's Cathedral. That tombstone is mentioned for the first time by Johannes Mesenius in his work "Tumbæ", published in 1611, where the inscription runs as follows:

Hic pacatorum terror clypeusque Suecorum
Intumulate iaces menbris dux magne Johannes.

He says that the stone was placed over the son of Sverker the Elder. It is mentioned later in connection with three inspections of the church tombstones, thanks to which the author is able to reconstruct the original wording:

Hic pacatorum terror clipesque Suecorum
Intumultae manes quondam dux magne Johannes.

As, however, during the life-time of Johan Sverkersson there were no subdued peoples dependent of Sweden, G. Bolin and several other historians agreeing with him consider *pacatorum*, the subdued peoples', as a misreading of *paganorum*. At the same time Bolin points out that the contents of the epitaph absolutely coincide with what Erik's Chronicle says about its earl and he has therefore adopted the view that the above-mentioned earls are identical. The contradiction that we find in the very varying descriptions of them is supposed to depend on the fact that the author of Erik's Chronicle was badly informed and mixed up different traditions.

In opposition to this Nils Ahnlund, whilst accepting the conjecture *paganorum*, considers the description of Saxo and Erik's Chronicle to be irreconcilable. Moreover, he emphasizes the fact that the description given in the Chronicle undoubtedly bears the stamp of truth by reason of its precise geographical indications and that in the manuscript of a chronicle written by Ericus Olai, Sweden's first historian, there is a note in the margin which says that the pirate assault took place in 1206.

The author now points out that in the Royal Library at Stockholm we have a drawing of the stone made by Elias Brenner in 1670 which clearly shows that the word really was *pacatorum*. Thus it is unlikely that the stone was placed over Johan Sverkersson. After having adduced the sources employed by Messenius for his *Tumbae* and his method of editing the inscriptions, the author declares that not the least attention should be paid to the statement of Messenius regarding the man buried in the Cathedral of Linköping. He also points out that from the appearance of the stone and the type of letters on it, as shown in Brenner's drawing, the date of its origin may be fixed as some time during the first half of the 13th century. As besides, the contents of the text agree with the description of Jon Jarl in Erik's Chronicle, the author considers it beyond doubt that it is the latter who was buried at Linköping. The author also accepts the year 1206 as the year when the earl was killed and tries to establish the fact that he was Earl of Finland and not Earl of the Swedish Realm. On the other hand, the author considers it impossible to say with any certainty what family he belonged to or if he was, as Ahnlund for instance maintains, the father of the Swedish King Knut the Tall.

Årsskiften i Finland

Av K. R. Melander

Årsskiftena äro en gammal form av växlande besittningsrätt till samfärdlig jord eller fiskevatten, som innebär, att delägarna alltid efter ett års förlopp komma att bruka olika delar av den gemensamma egendomen.¹ Redan Tacitus talar om årsskiften, då han skildrar de gamla germanernas åkerbruk.²

Årsskiftena i Finland ha oftast avsett ängar och fiskevatten, ibland betesmarker och någon gång rätten att avverka skog. Det från äldre tider och in på 1600- och 1700-talen, ja ställvis i ännu senare tider hos oss vanliga tvåskiftesbruket i åkrarna omöjliggjorde årsskiften, om det konsekvent följdes.

I 1725 års instruktion för lantmätare föreskriver andra punkten: "Skulle något hemman i Bye-lag förmena hafwa ständige åcker-skiften (som dock i Lagen ei har grund) böra samme skiften aftagas och separeras med sine linier etc". Dock framgår ej av ordalydelsen i denna instruktion, att skiftena voro årliga. Bytena kunde ha skett efter längre tid än ett år. Men då i den kungliga resolutionen på allmogens allmänna besvär av år 1743 i 14:e punkten säges "at en del Allmoge på des inägor hafwer års skiften",³ kan detta tolkas så, att dessa årsskiften gälla både åker och äng. Men om åkrarna avses, är det väl fråga om delar av riket, där enskiftesbruk förekom.^{4, 5}

¹ Föreliggande undersökning återgår, jämte en följande uppsats i denna tidskrift om hammarskiftet i Finland belyst genom historiska urkunder, på ett av mig vid sjätte nordiska historikermötet (i Stockholm 1935) hållet föredrag om årsskiften och hammarskifte.

² Tacitus, Germania, cap. 26.

³ Ett exempel på enskiftesbruk, som ej gällde sveder, där det i regel förekom, har jag träffat i södra Tavastland i Uusikylä (Nyby) socken. En person, som upprödjat ett moras eller kärr, sådde däri det första året två tunnor korn och det andra året likaså två tunnor korn. Det tredje året, då denna kärrodling synbarligen blivit förstörad, sådde han däri tre tunnor havre och två tunnor 24 kappar ärter. Hollola och Hattula häraders dombok 1622—1634 fol. 10 v. Ting i Uusikylä den 3 april 1934.

⁴ I sin uppsats Den nord- och mellansvenska byns organisationsformer och upplösning, i Bidrag til Bondesamfundets Historie, II, s. 12 (Institutets for sammenlignende Kulturforskning) omnämner J. Frödin, att i det förslag till byordning för hela svenska riket, som 1742 års riksdag lät avfatta, ingår i § 16 följande bestämning: "Ingen må afslå sine åkerrenar i sådesgårdet innan samtelige Grannarne sig därom förenat, och bytes renarne först blifvit delte ——. Han framhåller i sammanhang härmed, att i den byordning, som med detta förslag som mönster upprättades av ombud för Gästrikland, Hälsingland, Medelpad

Vad ängarna i vårt land beträffar, vill jag först nämna ett årsskifte i Kumlinge socken i Åländska skärgården såsom typiskt för detta slag av skiften i äldre tider. På sockenting år 1627 bestämdes, att länsmanen jämte en socknebo skulle, såsom i protokollet säges, "jämka Emillan Cumblingie byboar Engher således, at skiffthen gåå åhrligh omkringh på thet at dhen som dhet enna åhrett är ångerbytter må få bättre det andra åhret efter som gammallt och foordt hafwer warett". Av detta citat framgår således, att ängarna eller kanske rättare ängstyckena voro olika i fråga om höväxten, varför skiftesmännen skulle ordna bytet så, att den, som ett år haft en sämre ängslott, skulle det följande året få en bättre och tvärtom. Möjligen voro ängarna i Kumlinge by tidigare delade i olika stycken eller skiften, vilka skiftesmännen sedan på ovannämnda sätt fördelade mellan byboarna. 1623 års jordebok för Åland ger vid handen, att i Kumlinge by funnos 16 i bruk varande hemman och dessutom ett inlagt hemman⁶ och ett ödeshemman.⁷

Bytet av ängar mellan delägarna kunde ibland vara på förhand fastställt, så att de olika ängstyckena, som senare ofta kallades tegar, i en bestämd ordning gingo från den ena delägaren till den andra. Så anmälde på Liminka (Limingo) sockens ting i Österbotten år 1650 en bonde i Kempele, att han med tvenne sina grannar delat en gemensam äng i tre tegar, vilka år från år skulle övergå från den ena av dem till den andra. På hans begäran fastställde häradsrätten såväl delningen som årsskiftet.

På Oulu (Uleå) och Hailuoto (Karlö) socknars ting i Österbotten bestämdes 1642, i vilken ordning 6 medarvingar voro berättigade att slå en gemensam äng. Turerna blevo blott fem, emedan tvenne arvingar fingo slå ängen gemensamt det femte året. Om något fädernearv var här ej fråga, alldestund faderns namn var för alla arvingar olika. De fingo därjämte av

och Ångermanland och som stadfästes av konungen 1758, intogs den nämnda paragrafen utan annan ändring än att den erhöi numret 18 i st. f. 16. I anledning härav påpekar Frödin, att intagandet av den ovannämnda bestämningen rörande bytesrenarna i det nyssnämnda förslaget ådagalägger, att de ännu denna tid voro mycket vanliga i denna stora del av Norrland.

Från Åland har jag en uppgift av år 1633 om byten av åkerrenar i årsskiften, vilken ingår i Kumlinge sockens tingsprotokoll av samma år. Däri säges: "Dömdiss Thomass Mattzson i Brändö niutta åhrom Långhreenarne i Åkermället för sijn teegha Ende, och åhrom andre hans granner. På det at Thomas ickie hwart åhr skall opgräffwa Långh dijen och bärre dijkes tårweene öffwer tre eller fyrra andra grannars teghar, förra än han dem fhår in opå sijn teegh der han skatter uthaf, och dömdess vthj byamället ett Rätt Sollskeffte...". Att utföra detta utsåg häradsrätten tre personer. Vi se sålunda, att rätten föreskrev årsskiften uti njutandet av åkerrenarna för att underlätta en bybos besvär vid dikesgrävningen. Brändö by synes sålunda fört år 1633 fått solskifte i sina odlingar. Modée, *Utdrag utur Publique Handlingar Plakater etc.* III s. 1852; Ålands dombok 1623—1640 s. 316, Kumlinge ting den 3 juli 1633.

Modée, a. a., I, s. 617 och III, s. 2078.

⁶ Inlagt kallades sådant hemman, som var förenat med ett annat hemman.

⁷ Ålands dombok 1623—1640, s. 135, Kumlinge ting den 31 augusti 1627; Ålands jordebok 1623, vol. 2903 fol. 258—262.

rätten en förteckning över den ordning, i vilken de voro berättigade att slå ängen.⁸

Vid ett ting, som år 1653 hölls med Karleborgs grevskaps underhavande i Österbotten, fastställde häradsrätten, att en av dessa vart femte år, då hans tur inföll, skulle få slå en gemensam äng på ön Soklot. Fall av detta slag, att en äng i sin helhet år efter år övergick från den ena till den andra av två eller flera delägare, träffar man mycket ofta i domböckerna.

På tinget i socknen Huittinen (Hvittis) ordnades 1624 rättigheten att i årsskiften slå en gemensam äng mellan två delägare på följande enkla sätt. Den ene skulle få slå ängen, då åkern enligt det på orten vanliga tvåskiftesbruket var i säde, den andre, då den låg i träde.

Det enda exempel på en mer än ettårig nyttjanderätt till gemensam äng, som jag påträffat i domböckerna från förra hälften av 1600-talet, finnes i Kemi sockens tingsprotokoll för år 1645. En bonde i Hirmula by i denna socken anklagade en annan bybo för att denne slagit ett gemensamt ängstycke och bortfört höet, ehuru ängstycket enligt qvordan eller byteslängden ännu det året hörde käranden till. Den klagande var nämligen berättigad att behålla det två år å rad och hade njutit det blott ett år. Först därpå följande år var den anklagade berättigad att slå ängen. Då käranden genom vittnen bevisade sitt påståendes sanningsenlighet, dömdes den anklagade att återställa åt honom det från ängstycket slagna höet.⁹

Efter storskiftet ha årsskiftena blivit sällsynta och ha till synes försvunnit i Åbo och Björneborgs samt Tavastehus, Nylands och St. Mickels län. Men i Viborgs län påträffar man, vad ängar beträffar, detta skifte i Parikkala, St. Andreae och Kirvu socknar samt i tre av ryssar bebodda byar i Muola socken. I Kuopio län förekomma årsskiften i talrika socknar, där hemman genom sänjoskifte delats mellan samarvingar. Detsamma är fallet i rätt många socknar i Uleåborgs län. Dessa årsskiften mellan arvingar gälla mest ängar, och vanligen ha då samarvingarna alla lika stor andel i gården. Byten av åkrar dem emellan förekomma sällan, och då ske bytena vanligen efter två eller ännu flera år. Åkrarna delas nämligen oftast mellan dessa samägare så att de bliva deras bestående egendom. Ett fall av årsskiften i åkrar kan jag dock nämna från norra Finland. I Peltovuoma by i socknen Enontekiäinen (Enontekis) bruka arvingarna enligt uppgift av magister E. A. Virtanen såväl hemmanets ängar som dess åkrar i årsskiften. Men då man där såsom brödsäd odlar det ettåriga kornet, är det lätt att även i åkrarna anordna årsskiften.

⁸ Österbottens dombok 1650—1652 fol. 23 v., Liminka ting den 22 och 23 mars 1650, Österbottens dombok 1640—1644 fol. 133 v., Oulu och Hailuoto ting den 21 och 22 juli 1642.

⁹ Österbottens dombok 1633—1634 fol. 49 v., Karleborgs grevskaps ting den 4 och 5 mars 1653; Österbottens dombok 1645—1649 fol. 4 v., Kemis ting den 13 mars 1645; Nedre Satakunta dombok 1620—1624 fol. 248, Huittinens ting den 30 och 31 augusti 1624.

De nu berörda ombytena av andelar i jorden mellan arvingarna upphöra, när dem emellan sker lagligt skifte.

I Estland fanns enligt Paul Johansen under medeltiden samfälld jord både i "Dorfmarken" (troligen inom byarnas inmarksägor) och i "Grossmarken" (antagligen i deras utmarksägor). Nämnade forskare har i medeltida handlingar påträffat uppgifter om odlingar i utmarken (Grossmark), vilka på grund av att utrymmet för nyodlingar var begränsat brukades turvis av de byar, som voro samägare i dem. Han nämner även ett exempel av år 1542 på att trenne byar ägde samfällda åkrar.¹⁰

Lektorn i estniska språket vid universitetet i Helsingfors, W. Grünthal, har välvilligt meddelat mig, att på ön Muhu (Mohn) i byn Viiraküla ännu i våra dagar finnes en strandäng, som tillhör byn gemensamt och på gammalt vis bärgas gemensamt av byns hemman.

Beträffande förhållandena i våra dagar må här även beröras årsskiftena i sådana ängar, som uppstått huvudsakligen genom sjöars sänkande eller odelade kärrs uppdikande. De genom sjösänkning uppkomna ängarna påträffas huvudsakligen i Österbotten, de oskiftade ängskärren merendels inom Kuopio län. Ibland äro de genom sjösänkning uppkomna ängarna indelade i manslotter, så att var delägare är vid delningen berättigad att få så många sins emellan lika stora andelar eller manslotter, som han haft karlar i arbete vid sjösänkingsföretaget. Ofta blir denna delning i manslotter bestående, så att dessa lotter vid byten av andelar övergå till andra delägare, utan att nya delningar i manslotter företagas. Dock kan på en del orter årliga nydelningar av dem förekomma. Understundom har man gjort bestående överenskommelser om i vilken ordning de olika andelarna i en äng övergå från den ena delägaren till den andra, men lottning av andelarna förekommer även vid bytena. Manslotternas gränser äro vanligen märkta med pålar. De årliga ombytena av besittningsrätten föranledas av att höväxten är rätt växlande på olika delar av dessa uttorkade ängar. Nyttjanderätten till andelar av dem har varit ordnad på olika sätt. Så ha t. ex. i Malax socken i södra Österbotten under 1880- och 1890-talen delägarna i genom sjösänkning uppkomna ängar, såsom Storsjöängen och några andra, varit delade i rotar om 6 bönder i varje. Dessa rotebönder bärgade samfällt sin ängslott och delade sedan höet sinsemellan. Rotarna hade ej alltid en bestämd del eller ett skifte av ängen till sitt förfogande. Efter ett antal år, som berodde av rotarnas numerär, bestämdes nämligen genom lottning, i vilken ordning år efter år rotarna turvis fingo bärga de olika ängsskiftena.

Benämningen "rota" förekommer även i en annan betydelse. I Veteli (Vetil) och Korsnäs församlingar i södra Österbotten avses därmed större stycken

¹⁰ P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, 23, Dorpat 1925, s. 36 f.

av en torrlagd äng, som sedan ytterligare delas i mindre delar. I Veteli övergår en sådan rota årligen i tur till en ny grupp av samägarna, vilka dela den i mindre delar, som de genom lottning fördela sinsemellan. I Korsnäs gick man tidigare till väga på samma sätt som i Veteli, men på senare tider har varje samägaregrupp där haft bestående besittningsrätt till sin rota och gruppens delägare i årsväxling innehaft lotter av sin ängsrota, vilka lotter tilldelats dem genom lottning.

I Lappfjärds socken har en genom sjösänkning torrlagd äng varit delad i fyra ungefär lika stora huvuddelar, som årligen i tur övergått till en ny grupp av samägare. Var och en av dessa huvuddelar har innehållit 20 mindre andelar, s. k. lotter, vilkas totalsumma sålunda var 80. Huvuddelarnas mindre delar eller lotterna hava årligen genom lottning fördelats mellan samägaregruppens medlemmar.¹¹

En äng i Jurva socken i Österbotten, som erhållits genom sjösänkning, den s. k. Jurvasjöängen, har först delats mellan de mantal, av vilka delägarnas hemman äro bråkdelar, och dessa mantals andelar ha sedan lämnats åt hemmanen i smärre delar, som årligen genom lottning fördelas dem emellan.

I Vörå socken utbjudas ängslotterna årligen på auktion åt delägarna att bärgas, och de medel, som auktionen inbringar, delas sedan mellan delägarna med ledning av det antal ängslotter, som var av dem äger.

Vad de odelade ängskärren beträffar, har jag rörande Kuopio län fått följande förklaring. Det påstås, att de vid storskiftet lämnats odelade, varför man vid deras upptagande till ängar varit tvungen att betrakta dem såsom gemensam egendom. De avmejas i årsskiften av delägarna.

Det egendomliga är, att vår allmoge ända till nuvarande tid vid mätning och delning av samfällad jord har följt uråldriga förfaringssätt. Ibland delar den sina samfällta ängar så, att den till delningsgrund väljer det antal häckar, som fås vid höbärgningen. Och när den bestämt sig för, huru många häckar hö som skola motsvara en till cirkulation mellan samägarna avsedd ängsdel, uppgår den med ögonmått gränserna för ett sådant område.¹² Något modernare är förfaringssättet, då man utför sådana mätningar med stång eller rep av en bestämd längd. Någon på orterna vanlig normallängd ha dessa mätningssredskap dock icke. Likväl synas någon äldre tids stänger ha varit i bruk här och var. Så har t. ex. allmogen i Vörå ända till våra dagar vid mätningar

¹¹ Även i Norge försiggick redan i äldre tider jordlotternas fördelning delägarna emellan genom lottkastning. (J. Thunaes, *Innmarksfelleskab og Tunbebyggelse*, i *Norske utskiftningsfunkjonaerer* gjennem 75 år 1859—1934, s. 13).

¹² I sin uppsats *Tun og Teig* (s. 41) säger Espeland, att enligt de äldsta norska lagarna skedde mätningen vid jordskifte med ögonmått. Han hänvisar i detta avseende till Gulatingens 87:e kapitel.

av detta slag använt sig av den redan under medeltiden i vårt land brukliga sexualnsstången.¹³

Ett slag av årsskiften på ängar i Torneå älvdal har jag funnit på kartor från 1700-talets senare decennier. Sådana ängar äro belägna i de numera delvis till Sverige, delvis till Finland hörande äldre socknarna Övre och Nedre Torneå samt till Hietaniemi. De delägare eller delägaregrupper, som ägde ettårig nyttjanderätt till stycken av dessa ängar, innehade dem stundom omväxlande med ägare, vilkas nyttjanderätt var flerårig.¹⁴

I Petsamo vid Ishavskusten äro enligt uppgifter av magister Virtanen och lantmätteriingenjören I. Laukkanen alla utängar på Fiskarehalvön och i Pummangi by delade i årsskiften, och andelarna fördelas mellan delägarna genom lottkastning. En äng i Petsamo tillhör fyra lappfamiljer gemensamt, så att två av dem bärga ängen det ena året och de två andra det följande året och dela höet sinsemellan.

I ryska Karelen, såväl i den till det arkangelska som i den till det olonetska guvernementet hörande delen därav, kan man, enligt vad magister Virtanen meddelat mig, ibland påträffa samfällda ängar, som turvis slås vart sitt år av olika grupper samägare. Efter det höet avmejats, delas det mellan medlemmarna av gruppen. Mest påträffar man i det ryska Karelen årsskiften i ängar, som tillhöra ett genom sämjoskifte delat hemman, i vilket arvingarnas antal är blott två eller tre.

Ängarna voro i Estland i äldre tider samfällda och bärgades gemensamt. Johansen meddelar, att ännu under 17:e århundradet de flesta ängsmarkerna i bondbyarna voro odelade. Såsom exempel härpå kan nämnas byn Parasmaa i socknen Jegelecht av kretsen Harrien. Hänvisande till en år 1688 uppgjord karta över denna by omtalar Johansen, att byn var omgiven av odelade ängsmarker. Nämnade forskare lämna ej någon uppgift om huruvida några av dessa samfällda ängsmarker möjligen bärgats i årsskiften, vilket i äldre tider var rätt vanligt.¹⁵

Vad Sverige beträffar, har jag i Nordiska museets arkiv påträffat följande möjligen ännu i våra dagar existerande årsskifte. I Hamra by av Svinhults

¹³ Dessa uppgifter om nutida årsskiften har jag fått av flera lantmätteriingenjörer och jordbrukare.

¹⁴ I sin gradualavhandling Suomen rajapolitiikka Venäjän vallan aikana har E. K. Osmonsalo bland tilläggen tryckt (s. 496 f.) ett utdrag ur ett aktstycke från tiden för gränsregleringen mellan Sverige och Finland efter freden i Fredrikshamn år 1809. Detta aktstycke bär titeln: Öfversigt af Ågo Utbytet emellan Ryssland och Sverige. I det lämnas en kort redogörelse över en egendomlig ägoblandning i en på denna riksgräns belägen äng Sudenjako, i vilken 42 svenska och finska undersåtar voro delägare. Dessa hade i årsskiften nyttjanderätt till olika delar av ängen. Den var delad i tvenne huvuddelar: kärki eller toppsidan och tyvi eller rot-sidan. Då under olika år vid delningen mellan delägarna tillämpades från varandra avvikande metoder, är det svårt att här lämna en närmare redogörelse av dem.

Kartboken "Skifteskartor rörande Finland" i Lantmätteristyrelsens arkiv, Stockholm.

¹⁵ Johansen, a. a., s. 37, 65 och 67.

socken i Östergötland hör till en av byns tredingar en slättermark, Flodhagen, som slås "årvennes", d. v. s. årvis eller i årsskiften av tredingens jordägare.

I sin i Fataburen för år 1931 publicerade uppsats Granne är grannes broder anför Sigurd Erixon om samfällda ängar i Sverige: "Där ängarna ej varit skiftade i tegar eller årligen bytts, har grödan ofta delats genom lottning eller genom att man räknat hömängden i lass eller efter de kvantiteter, vari de sätts upp på fältet." Exempel därpå har även jag funnit vid genomgående av samlingarna i Nordiska museets arkiv. Vi se härav, att årsskiften i ängarna ej torde vara alldeles ovanliga i Sverige. I Finland förekomma rätt ofta de av Erixon nämnda sätten att dela det från gemensamma ängar bärgade höet.¹⁷

I jämförelsevis få fall förekommo i äldre tider årsskiften i den gemensamma betesmarken. Så bestämdes t. ex. vid Padasjoki sockens ting år 1654 rörande tvenne byars rätt att begagna betesmarken i en skog, att den ena hade rätt till betet där, då åkern låg i träde, den andra då åkern var i säde. Även rörande betet på holmar förekommo årsskiften. Sålunda gjordes år 1781 i närvaro av en lantmätare en överenskommelse om fördelande på årsskiften av rätten till bete på några holmar i Korpo socken, i vilka tre hemman voro samägare. Av dessa hemman hörde två till det ena skiftet och det tredje till det andra.¹⁸

Om betesmarkerna i de estländska byarna säger Johansen, att de från gamla tider voro gemensamma, och omnämner även exempel därpå från slutet av 1600-talet. Om ordningen olika gårdar emellan vid nyttjande av betena talar han ej.¹⁹ Lektor Grünthal har välvilligt meddelat mig, att ännu i våra dagar betesmarkerna ofta äro samfällda på Saaramaa (Ösel) och den i dess närhet liggande mindre än Muhu (Mohn).

Rörande årsskiften i avverkning av skog har jag funnit blott ett exempel. På Piikkiö (Piikkis) sockens ting år 1623 bestämdes nämligen, att Järpilä gårds ägare hade rätt att fälla träd för eget behov vartannat år i Lillbys skog och vartannat i Rotsala bys skogsmark.²⁰

Årsskiften i fiskevatten voro i äldre tider mycket vanliga. Från Åland har jag exempel därpå från 1600-talet, av vilka man finner, att årsbytena gällde såväl sommar- som vinterfiske. Ibland avgjordes genom lottkastning, vilka delägare som det följande året skulle vara berättigade att fiska på de olika

¹⁷ Nordiska Museets arkiv, ett konvolut med påskrift: Skåne, Östergötland, Vesterbotten, Byväsen; Erixon, a. a., s. 85.

¹⁸ Hollola härads dombok 1649—1657 fol. 69, Padasjoki ting den 13 och 14 januari 1654; Åbo läns lantmäterikontor, akten n:r 14 om Järvisaari by i Korpo socken.

¹⁹ Johansen a. a., s. 37, 65 och 67.

²⁰ Piikkiö o. Halikko häraders dombok 1623—1627 fol. 73, Piikkiö sockens ting den 11 november 1623.

gemensamma fiskevattnen. Även i Egentliga Finland, Satakunta, Österbotten och Tavastland har jag funnit exempel på årsskiften i fiskevattnen, och möjligen funnos sådana fordom även annorstädes i vårt land.

Understundom kallades dessa andelar eller lotter i fiskevattnen mansdelar. Till större eller mindre antal tillhörde dessa de olika delägarna i det samfällda fiskevattnet. Var och en av dem fick sålunda deltaga i fisket med så många karlar, som han hade mansdelar. Så tilldömdes på Hauho sockens ting år 1482 en bonde i församlingen en mansdel i Leppäjärvi sjö med fänget inom tre veckor. Då han dömdes att få denna andel å sin hustrus vägnar, hade han väl fått den såsom hennes arv. Ibland talas i äldre handlingar om bråkdelar av lotter i gemensamma fisken. Så köpte t. ex. kapellanen i Kemi herr Knut år 1646 av en säljare $\frac{1}{4}$ och av en annan $\frac{1}{8}$ lott i Maksniemi fiskevatten.²¹

I Österbotten voro dessa årsskiften i fiskevattnen mycket vanliga. Där förekommo årliga byten av fiskena ej blott mellan enskilda utan även byarna emellan och mellan grupper av samägare. Sålunda framgick det på Mustasaari sockens ting år 1645 vid avgörandet av en tvist rörande nyttjanderätten av ett "roddevatten eller farvatten", synbarligen ett både sälfångsts- och fiskevatten, att det var delat i fyra lotter eller rättare turer och nyttjanderätten därav det året tillhörde en Sundom bys inneväanare.²²

Såsom redan nämnts, bildade samägarna i fiskevattnen ofta turvis fiskande grupper. Om en gruppindelning överenskommo år 1649 Paltamo bybor i nuvarande Paltamo socken med sin länsman, som även var delägare i byns samfällda fisken. De indelade sig i fem grupper, som turvis i årsskiften fingo fiska i alla byn tillhörande fiskevattnen. Rörande grupperna bestämdes, att var grupps gemensamma skattetal skulle motsvara ett mantal. På Ijo sockens ting år 1654 bestämde häradsrätten, att 15 i samma by bosatta jordägare skulle i årsskiften få fiska i en gemensam bäck, så att var av dem hade andel i fisket i förhållande till sin skatt. Troligen voro även dessa delägare indelade i grupper, som hade samma skattetal, såsom fallet var med sotkamoborna.²³

Ännu i våra dagar förekomma årsskiften i gemensamma fiskevattnen. Enligt uppgift av fiskeriinstruktören på Åland J. Moliis förefinnas där ännu årsskiften i gemensamma fiskevattnen. Det samfällda fiskevattnet delas i lika

²¹ Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar VI; Boëtius Murenus' Acta visitatoria 1637—1666, s. 407;; Ålands dombok 1623—1640 s. 345, Finströms sommarting den 15 juli 1633; Hansen, Bidrag till Finlands historia, I, s. 59; Österbottens dombok 1645—1649 fol. 217, Kemi ting den 27 januari 1647.

²² Understundom påträffar man i domböckerna uppgifter om turvis skeende fiske i gemensamma fiskevattnen. Ombytet avsåg en helt kort tid, ofta blott ett dygn. Sådan växling förekommer ännu i våra dagar i flera fiskevattnen.

²³ Österbottens dombok 1644—1649 fol. 33 v. och fol. 34, Mustasaari och Malax sommarting den 29 januari 1645; samma dombok fol. 414 v., Kajana sommarting den 14 februari 1649; Österbottens dombok 1653—1654 fol. 249 v., Ijo sommarting den 17 och 18 juli 1654.

många eller dubbelt så många lotter, s. k. drätter, som det finnes hela hemman i fiskelaget. Varje helt hemman får sålunda för ett år framåt en eller två av dessa drätter.

I Egentliga Finlands skärgård förekomma, enligt vad fiskerirådet G. Gottberg meddelat mig och även enligt från andra håll erhållna uppgifter, årsskiften i fiskevattnen rätt ofta. Före storskiftet voro de ännu vanligare.

Vid Bottniska vikens kust äro årsskiftena i fiskevattnen redan ganska sällsynta. Vad fisket i de nordösterbottniska älvarna beträffar, torde årsskiften förekomma blott vid ett fiske på Siikajokis stränder. Likaså brukas ett notvarpställe i en vik av Oulunjärvi (Uleåträsk) i årsskiften av fem gårdar i Paltamo socken. I Inari socken i Lappland ha enligt uppgift av magister Virtanen trenne lappfamiljer delat sitt gemensamma fiskevattnen i tre delar, i vilka de fiska turvis vart sitt år.

Rörande de ryska lapparnas, de s. k. skolternas, fiske lämna A. Holmbäck följande skildring: "I fråga om notvarpen vid havsstränderna och i flodmynningarna vid havet följes vid fördelningen — — — lottdragning. Varje pogost äger vissa sådana notvarp, vilka tid efter annan fördelas i ett antal lika stora lotter, lika många som de manliga medlemmarna av pogosten. Genom lottdragning bestämmes sedan, vilken lott var och en medlem under närmaste vår skall begagna. Nästa vår övertar han nästa lott, och när alla män i pogosten på så sätt efter några års förlopp gått igenom alla till pogosten hörande fiskelotter, sker ny sammanräkning av de vid denna tidpunkt förefintliga manliga medlemmarna, ny uppdelning av notvarpen på lotter och ny lottdragning."²⁴

Enligt en uppgift, som jag fått av magister Virtanen, förekomma årsskiften i fisket även i ryska Karelen. Sådant är t. ex. förhållandet i Kiisjoki by av Kiestinki pogost i Arkangelska guvernementet. Byn är delad i fyra fiskelag, av vilka vart och ett omfattar 9 eller 10 gårdar. Varje av dessa fiskelag är berättigat att i tur under ett års tid fånga lax i Kiisjoki älv. När sålunda alla lagen fiskat sitt år i älven, börjar samma kretslopp på nytt.

Enligt ett meddelande, som jag för några år sedan fått av professor S. Erixon, påträffas i Sverige ibland gemensamma fiskevattnen, eller åtminstone kunna vissa fiskevattnen vara gemensamma. Ha de någon betydelse, nyttjas de efter lottning i tur och ordning eller efter ganska växlande principer.²⁵

²⁴ A. Holmbäck, Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling, i Statens offentliga utredningar 1922: 10, Socialdepartementet, s. 31.

²⁵ Resumé till denna uppsats införes tillsammans med resumé till professor Melanders följande uppsats (om hammarskiftet).
Red:s meddelande.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Årets folkliga fester. Av Martin P:n Nilsson. 2:a uppl., Gebers förlag, Stockholm 1936. 311 s. Kr. 10:—.

Andra upplagan av Martin P:n Nilssons arbete om årets folkliga fester representerar tjugo års framsteg inom svensk folkminnesforskning — eller varför inte etnologi och primitiv religionsforskning överhuvudtaget — sådana de te sig genom ett skarpt och kritiskt intellekt av på en gång sällsynt objektiv och starkt personlig prägel. Vad detta känsliga instrument noterar som nämnvärda förändringar är icke särdeles mycket av principiell innebörd. Den, om man får tro på signalerna från germanismens huvudland, seismiska omvälvning, den "Umwertung aller Werte", som sedan 1933 är i full gång på den nordiska förhistoriens och folklivsforskningens områden, den "avromanisering" och rehabilitering av en misskänd forngermansk högkultur, som så intensivt bedrives bl. a. just på de folkliga festsedernas område, spåras icke på minsta sätt i de förändringar, som skilja 1936 års från 1915 års upplaga. Ej heller kan man konstatera vare sig några större framsteg för den starkt mytologiserande riktning, som hos vissa forskare (t. ex. Celanders och Lid) framträtt vid tydningen särskilt av julseder som anknyta sig till "sista kärven", halmfigurerna i djur- och människoform, offerriter och andra såsom förkristna förklarade bruk och föreställningar. Men lika litet medger Martin P:n Nilsson något avgörande vitsord åt den (bl. a. av von Sydow och Sigfrid Svensson representerade) riktning, som i lokatt och rågkärning blott ser utslag av skämtlynne, tävlingslust eller folklig pedagogik, icke av någon gestaltskapande folkstro. Läser man mycket noga det nyskrivna kapitlet om julkärven, finner man dock måhända, att den sistnämnda riktningen kan notera en viss framgång, särskilt om man jämför framställningen i samma ämne i professor P:n Nilssons 1925 utgivna Festdagar och vardagar. Där lever ännu den mannhardska "sädesanden" i människo- eller djurgestalt "inkarnerad" i sista kärven, som bär hans namn, och julkärven och dess korn sägas uttryckligen vid en tidpunkt, då sädesanden ännu är levande i folkets medvetande, ha införts i julsederna för att överföra "den och dess välsignelse" till hus och stall och lada. I den nya framställningen är antydningen om sista kärvens samband med "vegetationsdomänerna" — icke längre den specielle "sädesanden" — inskränkt till ett omnämnande av,

att de sista stråna på åkern i Skåne och södra Småland på sina ställen nedlagts som föda, att glosen eller grubbson, vilken "är en av vegetationsdämonernas inkarnationsformer", samt att sista kärven i Skåne ibland kallades soen eller suggan. (Det kan i detta sammanhang påpekas, att enligt Sigfrid Svensson, i Folkminnen och Folktankar 1931, h. 7, benämningen "soen" synes vara inskränkt till sydvästra delen av Skåne.) Vad julens halmfigurer beträffar, "förefaller det sannolikt att de ytterst härstamma från sista kärven — — — och från föreställningen om de djur- och människogestalter, i vilka vegetationsdämonerna få åskådlig form". Det är en ringa förskjutning, men icke oväsentlig, när det gäller en så samvetsgrant formulerande författare som professor P:n Nilsson. Den står också säkert i samband med hela utvecklingen av hans ställning till det allmänt religionshistoriska problemet om "kraft" och "ande", om opersonlig "mana" och gestaltade dämoner, där han funnit ett både—och gälla i stället för det gamla antingen—eller. Nya psykologiska studier ha också bidragit till att klargöra skillnaden mellan de primitivas associativa tänkande och vårt logiska resonerande. Mera i släkt med det förra är det allmogens tänkesätt, med vilket han själv i barndomen och ungdomsåren kommit i den intimaste kontakt. Det synes, som om denna Martin P:n Nilssonska form av psykologisk religionsforskning, ehuru besläktad med den yngre Lundaskolans, innehåller mångsidigare och flera möjligheter att nå kontakt med historiska och sociala fakta.

Nyskrivna äro utom kapitlet om julkärven även de avsnitt, som behandla första maj, midsommar och epifania, i vilka bl. a. hänsyn tagits till von Sydows och Rob. Wikmans forskningar. Intressant är det utförliga referatet av prosten Lönqvists berättelse om vårfestcykelns firande i Bara härad år 1775.

I övrigt är hela arbetet noggrant överarbetat, och man finner utom flera betydande omdisponeringar även smärre ändringar som i regel bidraga till ökad pregnans, stundom innebära en ganska viktig nyhet.

På en punkt skulle den som skriver detta vilja anföra en reservation. Det gäller det lilla kapitlet om danslekar vid julen. Det är en sak som med full rätt sedan länge legat professor P:n Nilsson om hjärtat, detta med de gamla danslekarna som ett osedvanligt förnämligt folkminne. Men hans åsikt, att de "mimetiska", d. v. s. någon verksamhet avbildande, danslekarna äro äldre än de bildlösa — danserna i vanlig mening — tycks inte hålla streck. Den främste kännaren av dansens historia ur etnologisk såväl som ur teknisk synpunkt, Curt Sachs, lutar snarare åt den motsatta meningen. I varje fall äro på ett stadium, där våra folklekar kunna tänkas uppkomma, bägge arterna säkert redan aktuella, och den utvecklingsserie från mimetisk dans till (på 1100-talet) kedjedans och sist en sammangjutning av båda i de senare så vanliga friarelekarne synes icke äga någon faktisk grundval. Vad de sist-

nämnda — en betydande del av danslekarna — beträffar, har jag (i Nordisk Kultur) framlagt en annan åsikt, nämligen att de i och för sig äro en mycket gammal dansform (där dansen icke *avbildar*, utan i sig själv väsentligen *utgör* den åsyftade verksamheten), som småningom genom texternas bortfallande och sammanhangets upplösning givit upphov åt de rena pardanserna. Huru svårhanterliga dylika problem ännu äro visar professor P:n Nilssons framdragande av vår kända "Väva vallmar" som exempel på en gammal mimetisk danslek. Sitt "innehåll" synes denna dans ha fått (möjligen delvis från någon äldre lek) under 1800-talet. 1785 förekommer den under namnet *Branicula* med samma musik och några av de ännu typiska turerna i en samling svenska kontradanser, och samma namn går igen tidigt på 1700-talet. Däremot kallar Linné i sin *Dalaresa* en helt annan dans (i Näs) för "väfdans", utan att dock vare sig text eller tydligt "mimetiska" rörelser närmare motivera iakttagarens association.

Ernst Klein.

Nye Iagttagelser vedrørende Oldtidens Jernudvinding i Jylland.

Av G u d m u n d H a t t. Med 3 Bilag ved Paul Bergsøe, E. Høeg og Knud Jessen. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, udgivne af det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab. København 1936.

Järnets användning i vår kultur kan följas långt tillbaka i folkens historia, men oftast är det förenat med stora svårigheter att skaffa otvetydiga belägg för att järn vid en bestämd tid producerats på ett bestämt ställe. Det är i allmänhet endast enstaka dokument, som kunna bevisa produktion, försäljning eller köp av järn, redskap eller vapen därav, eller också betalning av järn som skattemedel. Ännu svårare är det att av de lämningar, som här och där i landen finnas av gammal järnhantering, draga säkra slutsatser om arten av här förekommande järnhantering och tidpunkten för densamma.

Från omkring 1920 har emellertid i vårt land undersökningen av de lämningar av äldre järnhantering, som finnas såväl från forntiden som från yngre tid i slagghögar och rudera av olika slags ugnar för framställning av järn etc., bedrivits med stor iver och framgång. Detta har kunnat ske icke minst genom det materiella stöd, som lämnats åt dylika forskningar genom anslag från den av Jernkontoret disponerade Prytziska fonden. Vi få här också erinra om det kraftiga personliga incitament, som Carl Sahlin utövat på forskningar inom detta område.

Då jag här vill till allmän kännedom bringa några resultat av nyare forskningar om den primitiva järnproduktionen i Skandinavien, som kunna vara av intresse utanför den trängre fackkretsen, behöver jag ej göra några ut-

förligare hänvisningar till den hithörande litteraturen, utan kan inskränka mig till en hänvisning till den översikt över "Primitiv järnhantering i Skandinavien", som Sune Ambrosiani år 1932 gav i denna tidskrift (s. 81—104) med lista över litteraturen. Endast böra här nämnas Naumanns undersökningar över sjö- och myrmalternas bildning och förekomst, sammanfattade i "Södra och mellersta Sveriges sjö- och myrmalmer, deras bildningshistoria, utbredning och praktiska betydelse" i S. G. U., Ser. C. No 297, 1922, Niels Nielsens akademiska avhandling 1924 "Studier over Jærnproduktionen i Jylland med nogle Bemærkninger om Jærnudvindingens Udviklingsgang" och John Nihléns avhandling 1932 "Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland".

Jämte frågan om läget av platserna för den primitiva järnhanteringen och den teknik, som därvid kommit till användning, ha vi att beakta ett mycket viktigt förhållande, som dessutom är synnerligen svårt att säkert bestämma, nämligen åldern av den primitiva järnproduktionen i jämförelse med den arkeologiska tideräkningen. — Arne har (Rig 1926) behandlat den förromerska järnålderns problem och uttalat, att antalet fynd av järnföremål från den skandinaviska Norden under århundradet vid Kristi födelse är så förbluffande litet, att man ej för Sverige eller Norge kan tala om en på "järnet vilande kultur".

Nielsen har undersökt ett stort antal platser för primitiv järnutvinning i Jutland och därvid kunnat särskilja två typer av "ugnar" för utvinning av järn ur malmen, *hårdgropar* och *lergrytor*. Hårdgroparna ha i många fall kunnat tidfästas till den romerska järnåldern, men troligt är, att de sedan varit i bruk under lång tid; lergrytorna äro däremot yngre, sannolikt av medeltida ålder, och inhemsk järnproduktion har i Jutland, troligen utan avbrott fortsatt till och med 1500-talet.

Av säkert daterbara fynd från Jutland, till största delen härrörande från Nationalmuseets samlingar, angiver Nielsen 6 (möjl. 7) från romersk järnålder, 3 (möjl. 5) från folkvandringstiden, samt 10 från järnålder utan närmare angiven period. Alla dessa fynd äro hårdgropar, medan intet fynd av lergrytor låter sig säkert dateras. Den omständigheten, att, så vitt man kan se, icke något spår av lergrytor finnes bland Nationalmuseets samlingar från järnåldersboplatser, kan också tyda på att denna teknik icke varit känd i forntiden, utan först uppträdde i medeltiden.

Det första fynd, jag här skall omtala, är äldre än något av de förr kända och härrör från den förromerska järnåldern, och den teknik, som kommer till användning, är olika mot de förr omtalade med hårdgropar och lergrytor och av mera primitiv art, med härden liggande på nästan flat mark.

Under senare år har arkeologernas uppmärksamhet särskilt varit riktad mot boplatser, hustomter och andra områden, där en forntida befolkning

levat och verkat. I många fall ha undersökningarna även gällt det primitiva jordbruket, och man har kunnat kartlägga forntidens åkrar, ja man har genom undersökning av jordmånen och särskilt dess halt av fosforsyra kunnat påvisa gammal odling på områden, där jordytan icke visar några spår av den gamla bearbetningen av jorden (O. Arrhenius, Markanalysen i arkeologiens tjänst. Geol. Fören. Förhandl. Sthlm 1931).

Noggranna undersökningar av terrängen ha för många områden av Jutlands hedar visat, att de i forntiden legat under kultur, och även att detta primitiva jordbruk försiggått på olika sätt under olika perioder. Man har kunnat följa odlingens gång över marken och kartera tegarnas läge och storlek.

De viktigaste undersökningarna av det prehistoriska jordbruket i Jutland ha utförts av prof. Hatt, och hans huvudarbete härom är "Prehistoric Fields in Jylland" (i Acta Archæologica, Bd. II, København 1932, s. 117).

En del av dessa omtalade gamla jordbruk kunna med full säkerhet hänföras till den äldre järnåldern, närmare bestämt förromersk eller keltisk järnålder, efter det vittnesbörd, som lämnas av keramik i ett flertal fall samt en enstaka järnkniv. Andra dylika primitiva jordbruk förskriva sig från betydligt yngre tider, och ända till tiden omkring 1800 har man på Jutlands hedar drivit ett extensivt jordbruk med svedjande, som lämnat efter sig tydliga spår i terrängen.

Hatt uppställer i omtalade arbete av dessa primitiva åkrar fem typer av olika åldrar från de yngsta:

I. Utgöras av plana fält begränsade av tydliga fåror, med tämligen modern åkerindelning.

II. Utgöras av långa, smala fält eller åkerremсор högst i mitten, torde redan ha omtalats av Saxo; inga av dem torde vara av prehistorisk ålder.

III. Karakteriseras av långa parallella strängar av stenar från åkern, som skilja tegarna åt; stenar från åkrarna äro också samlade till runda högar.

IV. Kännetecknas av de låga bankar, "Digevoldinger", eller balkar i rätvinklig ordning, omgivande de genom odlingen insänkta tegarna; bankarna äro ända till en halv meter höga eller mera och fyra till sex meter breda. Man har tolkat dem på många sätt, som skansar från kriget med svenskarna, som tingsplatser, boskapsfällor, dansplatser eller porshagar, för att odla pors till ölbrygden, alltså analogi till humlegårdarna. Denna typ hänföres till järnålderns äldre skeden och har särskilt varit föremål för Hatts undersökningar, och han har på en karta

(l. c. s. 149) över Jutland utmärkt platser för icke mindre än 69 dylika prehistoriska jordbruk med huvudmassan belägen utmed Jutlands västkust från Vendsyssel till Ribe.

V. Att åkerbruket är mycket äldre än de redan omtalade primitiva odlingarna, är säkert bevisat framför allt genom lämningar av sädkorn eller intryck av dem i krukskärvor. Vete och korn odlades redan i yngre stenåldern, hirs och havre i bronsåldern, men råg först i järnåldern. Det torde visserligen vara möjligt att finna tydliga spår även av odlingar äldre än järnåldern, men hittills har man endast funnit oregelbundna stenhögar och tegar utan åtskiljande fåror eller begränsande bankar och ej heller någon regelbunden anordning av tegarna.

Den tredje och fjärde typen äro de som ha största betydelsen för åldersbestämningen av jutsk primitiv utvinning av järn till äldre järnålder, i detta fall förromersk eller keltisk. Särskilt ha vi som viktig en förekomst vid Fogstrup i Tem socken, S om Silkeborg, V om Salten Langsø. Denna förekomst undersöktes 1920 av K. Friis Johansen, men blev ej föremål för någon närmare behandling, förrän Hatt 1932 omtalade den i "Prehistoric Fields in Jutland", och senare gav han 1936 ett meddelande om primitiv järnhantering från detta ställe. I de omtalade jordvallarna mellan åkrarna har man funnit krukskärvor av olika slag, härstammande från äldre järnåldern, den förromerska, och därjämte talrika stycken av järnslag samt tydliga lämningar av de härdar, där järnet framställdes, så att hanteringen är otvetydig. På några begränsade områden funnos slaggstycken synnerligen rikligt, och dessa platser lågo alltid in emot jordvallarna, alltså i kanten av gamla åkerfält. Här funnos även slaggstycken, i vilka funnos insmälta stycken av den lerfordrade eldstaden eller härden. Vid den nu pågående uppodlingen av heden hade motplogen vältat upp stora flak av såväl slagg som bränd lera.

Först försökte Hatt att finna primitiva härdar av det slag, som Nielsen på så många ställen hade funnit och kallat härdgropar, men en närmare undersökning visade, att de härdar, som här funnits vid Fogstrup, icke varit gropformade, utan haft karaktären av flata, lerklädda eldstäder. I fyra fall var det möjligt att konstatera härdens form och storlek samt någorlunda rekonstruera densamma.

Den största av de undersökta eldstäderna, som låg vid foten av en odlingsterrass, framträdde i ytan som en oval upphöjning, innehållande talrikt av järnslagger och brända lerstycken i myllan. Ursprungligen hade den varit cirkelrund med en diameter av 3,5 meter. Härden bestod av ett 12—15 cm djupt lager av starkt förbränd och slaggblandad lera, som vilade på undergrundens sand, som i ytan var vitbränd. De trenne övriga härdarna voro av mindre dimensioner, men för övrigt av samma typ.

Järnslaggen funnos på många ställen inom området i "Digevoldingerne" (vallarne mellan åkrarna) och i de odlingsrösen, som härröra från den urgamla odlingen. Krukskärvorna tillhöra många olika kärl, av vilka dock intet kunde helt rekonstrueras, men de visa så stor överensstämmelse, såväl i form som ornering, med fynden i andra stenhögar från den förromerska järnåldern i trakten, så att man ej kan draga deras samtidighet i tvivelsmål.

I en jordvall fann man här ett resultat av järnhanteringen, nämligen ett uthamrat stycke järn, en "lupp", av 105×88×40 mm storlek bestående av långtifrån rent järn (60 % metalliskt järn). Vid uthamringen av järnet för att arbeta ut slaggen har man som stöd använt stora block av en kvartsitisk bergart och mindre, knytnävsstora stenar, varav många funnos i stenhögarna, som hammare.

På andra ställen i Jutland har man också funnit lämningar av järnhantering i forntida åkrar av samma typ som de här omtalade från Fogstrup. Särskilt skall här nämnas en av Hatt omtalad fyndort vid Grøntoft i Nørre Omme socken NO om Ringkøbing, där han funnit rikligt med järnslag och en eldstad av 2,65 × 2,55 m yta med klädnad av lera; invid härden lågo stycken av myrmalm och kol av ek. Myrmalm förekommer i sänkor i det omedelbara grannskapet av eldstaden.

De nu omtalade eldstäderna från Fogstrup hed och Grøntoft avvika betydligt från de härdgropar och lergrytor, som blivit undersökta av Niels Nielsen, och man kan utan betänkande karakterisera dem som representerande en mera primitiv typ.¹

En fjärde typ av primitiva järnutvinningsugnar må också här omtalas, fastän där icke föreligger fullständigt material för en detaljerad rekonstruktion, nämligen de av C. H. Frydendahl (Fra Ribe Amt, 1931, s. 699—714) beskrivna förekomsterna i Grimstrup socken, i Ribe Amt, mellan Ribe och Varde, 15 km ONO om Esbjerg. Frydendahl gör en sammanfattning av sina iakttagelser utan att anföra några detaljer, vilken har ungefär följande lydelse: "Här föreligger en särskild form av ugn, bildad av en grund fördjupning i jorden, endast ett 10-tal cm djup och med en liten vall av den uppkastade jorden som kant." Slaggmassornas storlek antyder dock, att vallen varit högre än denna beskrivning anger. Slaggmassorna ha form av en stympad kon med spetsen nedåt, och de största ha haft en höjd av c:a 40 cm med en bottendiameter av c:a 43—60 cm och 60—76 cm diameter i den övre ytan; en dylik slaggklump vägde 125 kg. Ingenstädes har man funnit i detta område något, som kan ge arkeologiskt stöd för en åldersbestämning.

¹ Att en järnmalsreduktion kan försiggå på flat öppen härd eller i svagt nedsänkt grop, vet man från skildringar av järnhantering i Centralafrika i trakten av Victoria Nyassa; Hatt ger exempel därpå från Uganda.

I ovan omtalade arbete ger Hatt meddelande om en plats för järnutvinning med en anläggning av helt annat slag än de hittills beskrivna; stället är beläget i Bækmöien, Flade socken invid Frederikshavn.

Här fanns på en sluttning mot en uttorkad sjö eller fuktig sänka en stenhög, som innehöll rikligt av järnslagger. Nedanför stenhögen iaktogs en $2\frac{1}{4}$ m lång och $1\frac{1}{4}$ m bred grop, med raka väggar grävd 80 cm i den oförändrade jordmånen av gul sand. På längs i gropen, VNV—OSO, lågo i botten av densamma förmultnade rester av 4 obrända bokstockar, 11—21 cm tjocka. Gropen var fylld med brända, eldskörnade, ursprungligen huvudstora stenar samt kolblandad aska och jord. Troligen ha liknande lag av trästockar funnits även högre upp i stenpackningen, då träkol funnos i densamma och i gropens väggar, där också lerflak voro fastbrända, vilket antyder en lerklädnad av gropen. Att bokstockarna bildat rökkanaler i ugnens beskickning för att skaffa drag nedifrån till bälet, är tydligt nog. Hatt vågar ej uttala sig om denna stenfyllda gravs betydelse, vilken icke har något motstycke på andra håll. Möjligen har denna primitiva vindugn tjänat till att upphetta råjärnslupperna innan de genom hamring befriades från slag.

Åldern av denna ugn vid Bækmöien kan icke arkeologiskt bestämmas; på ett avstånd av 60 m från densamma finnes visserligen en äldre järnåldersboplats, utan något bestämt samband med ugnen. Däremot har en pollenanalys av det torrvaktiga lager, i vilket slagger och eldskörnade stenar funnos, visat, att lövskog då fanns i närheten, och professor Knud Jessen anser, att ugnen var i bruk för järnhantering i ett tidigt skede av den subatlantiska tiden, d. v. s. under den äldre järnåldern.

I Hatts arbete lämnas analyser av slaggerna från Fogstrup och Bækmöien samt av luppen från Fogstrup. I slaggerna varierade halten av järn som oxider från 26,3 % till 69,9 %. För slaggerna erhöles smälttemperaturer mellan 980° C och 1.200° C, beräknat för reducerande eld. Järnklumpen var starkt oxiderad och dess halt av Fe varierade mellan 56,0 % och 83,9 %.

Genom Hatts undersökningar kan det anses bevisat, att i Jutland redan under den förromerska järnåldern en ganska betydande järnproduktion förefunnits. De flata härdar, som beskrivits från Fogstrup och Grøntoft, beteckna otvivelaktigt ett mera primitivt stadium än någon annan typ av förhistorisk järnugn. Emellertid må det anses konstaterat, att i Jutland under förhistorisk tid ett flertal ugnstyper, troligen minst 5, varit i bruk, men det torde vara förenat med stor svårighet att på det nu föreliggande materialet ordna dem samman efter ålder och utvecklingsstadier. — Järnet lämnar oss ännu många olösta gåtor.

Karl A. Grönwall.

Stockholms bössmakare. Gösta Malmborgs efterlämnade anteckningar, på uppdrag fullständigade och utgivna av Åke Meyerson. Kungl. Livrustkammaren: Akter och utredningar I. Bröderna Lagerström, Stockholm 1936. X + 467 (+ 1) s. Kr. 15:—.

Inom de svenska industri- och hantverksorganisationerna har vapentillverkningen städse spelat en framskjuten roll. Det var icke blott i utlandet, som vapensmeden framstod som en speciellt förnämlig och respektingivande yrkesutövare; även här i Sverige var hans manliga arbete uppskattat och värderat. Detta berodde väl mindre på hans förmåga att förfärdiga konstrika och rikt utsirade vapen — i det fallet kunde vi knappast upptaga tävlan med kontinentens konstförfarna vapensmeder — utan fastmer på det prosaiska men ur nationens synpunkt så mycket betydelsefullare faktum, att vapen behövdes för landets försvar, för individens skydd och för jaktens utövning. Det enkla och effektiva bruksvapnet intog inom svensk vapentillverkning den dominerande platsen. De vapen, som tillverkades, voro dels skjutvapen, dels stick- och huggvapen. Nutidsmänniskan kan med en viss förundran betrakta dessa stålbågar, luntmusköter och pikar, men för sin tid representerade de sista modet och de voro så ändamålsenliga som man under de rådande förhållandena kunde begära. Det var först med en stigande kultur, som konstförfarenheten utvecklades och vapen förfärdigades, vilka voro icke blott goda utan även vackra. Denna strävan att pryda vapnen — det gäller kanske främst handskjutvapnen — med sirater och inläggningar var i icke ringa grad ett utslag av den mänskliga fåfängan, och den kan därför i och för sig icke påräkna några större lovord, då vapen äro avsedda att vara vapen och icke konstverk. Men otvivelaktigt har den privata beställningstillverkningen genom sina möjligheter till experiment på konstruktionens område befruktat och befrämjat brukstillverkningen. Inkallandet till Sverige från utlandet av duktiga mästare och arten av deras verksamhet belysa den växelverkan, som rådde mellan de privata hantverkarna och bruksindustrien.

Den forskning, som ägnats den svenska vapentillverkningen, har icke utmärkt sig för större bredd. Bortsett från ett par arbeten ha studierna i huvudsak varit inriktade på de "finare" vapnen, på herremännens jaktbössor och värjor. Konstintresserade män ha omsorgsfullt skildrat den ornamentala utsmyckningen och givit ofta skarpsinniga analyser av vapnens ursprung. Allt detta är gott och väl. Men man har som en känsla av att dessa delvis efemära ting skymt blicken för den långt betydelsefullare frågan om den svenska bruksvapentillverkningen, vilkens historia praktiskt taget är oskriven. Sådant detta forskningsområde här fattas, inkluderar det även frågor rörande vapentechniken såsom skottvidd, eldhastighet o. s. v. Vapnens prestationsförmåga måste tillmätas en avgörande betydelse, och utan beaktande av denna viktiga

faktor måste vapenhistorien sakna den bärande grunden. Naturligtvis är bruksindustriens historia på sitt sätt mindre lockande. Den är mer vardagsbetonad än färgrik, den är mer sakligt gedigen än konstnärligt artistisk och den kräver framför allt mycket drygare arbete i forskningshänseende, mycket större anspråkslöshet i fråga om publikintresset. Likväl föreligger på detta område huvuduppgiften för den svenska vapenhistoriska forskningen. Via brukstillverkningen får den nämligen kontakt med historiens reella sidor, med det praktiska livets angelägenheter och med själva kärnpunkten i den föreliggande frågan. Man behöver blott peka på ett sådant problem som den svenska vapentillverkningens betydelse för vårt stormaktsvälde för att förstå vad som är huvudsak och bisak på detta forskningsområde. Även industriellt och ekonomiskt har den spelat en icke ringa roll. Ett fabriks eller kanonbruk, som sysselsatte några hundra arbetare, var ju för äldre förhållanden något av en jätteindustri. Det kan slutligen tilläggas, att ett rikt flödande, i huvudsak outnyttjat källmaterial härvidlag föreligger. Mycket har blivit förstört, men mycket finnes kvar. De stora utvecklingslinjerna låta sig utan större svårighet fastställas, och även den, som sysslar med detaljstudier, kan i de flesta fall få sitt lystmäte tillfredsställt. En samverkan mellan historiker och tekniker torde utgöra den bästa formen för lösandet av de många, ganska ofta invecklade problem, som här föreligga.

Anmälaren av det föreliggande verket har känt sig manad att framlägga ovanstående reflexioner, eftersom han på sin tid livligt stimulerade verkets huvudintressent, framlidne amanuensen Gösta Malmberg, att taga itu med studiet av den svenska vapenbruksindustriens historia. Det var också Malmbergs avsikt att upptaga detta ämne till behandling, ehuru han aldrig hann fullfölja sina intentioner. Som ett förberedande arbete och som ett specimen för den större forskningsuppgiften påbörjade han emellertid en studie rörande bössmakarna i Stockholm. Malmbergs styrka låg i att han studerade ej endast föremålen utan även det arkivaliska källmaterialet, varigenom han fick en levande och allsidig inblick i sitt ämne. Vid hans förtidiga bortgång voro forskningarna ej slutförda och bearbetningen ej färdigställd. Detta har sedermera anförtrotts fil. kand. Åke Meyerson, som icke blott genomgått och ordnat Malmbergs anteckningar utan även med stor energi och gott spårinne bedrivit kompletterande källforskningar. Ombytet av redaktör har givetvis i någon mån verkat distraherande och försvårat arbetet att av det heterogena källmaterialet skapa en helgjuten framställning. Läsaren spårar onekligen vissa ojämnheter i framställningen och har svårt att få grepp om utvecklingens huvudlinjer. Det är, som om det omfattande källmaterialet tagit loven av författaren och skymt hans blick för bearbetningens svåra problem.

Det föreliggande verket skildrar tillverkningen av "finare" bössor. Bössmakare vid kronans verkstäder, arsenal och rustkammare samt vid regementena

ha endast i undantagsfall medtagits. Innehållet är grupperat i tre avdelningar, varav den första utgör en allmän orientering rörande den svenska bösstillverkningens äldsta skede, skråorganisationen, tillverkningsförhållanden, hantverkets dislokation i Stockholm, verkstadsinredning, skråämbetenas inventarier m. m. Den andra avdelningen innehåller biografier över bössmakarna, medan den tredje omfattar ett betydande antal urkunder såsom bilagor. Slutligen tillkomma utförliga register och källförteckning.

Det rika källmaterial, som verket grundar sig på, lämnar en god inblick i de stockholmska bössmakarnas verksamhetsformer. På ett konkret och åskådligt sätt redogöres för denna samhällsgrupps insatser i huvudstadens näringsliv, och man får en god uppfattning av de speciella drag och omständigheter, som voro förknippade med just denna hantverksgrupp. Bössmakarskräet framträder med ett ord som ett klart avgränsat ämbete med sina särskilda livsvillkor. Icke minst givande äro de ofta utförliga biografierna, som giva läsaren goda interiörer ur bössmakarnas liv och leverne, deras studieresor, uppdragsgivare m. m. Bilagorna slutligen komplettera på ett givande sätt den föregående sammanställningen, och särskilt utgöra bouppteckningarna en rikt flödande källa för studiet av bössmakarnas levnadsförhållanden. Även för det svenska hantverket i allmänhet erbjuder detta arbete icke ringa intresse. Särskilt utbildningarna av bössmakarnas verktyg ger en god inblick i det dåtida hantverkets tekniska utrustning. Genom mångfalden av upplysningar och genom gedigenheten i den typografiska utstyrseln, icke minst beträffande det rikhaltiga bildmaterialet, utgör det föreliggande arbetet ett värdefullt tillskott till den vapenhistoriska litteraturen, och Kungl. Livrustkammaren är att lyckönska till den insats som den gjort på detta ämnesområde.

Birger Steckzén.

La Pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle. Par J e a n D e s t r e z. Editions Jacques Vautrain, Paris 1935. 104 s. in quarto + 36 planscher. Numrerad upplaga.

Före boktryckarkonstens uppfinning hade särskilt universiteten i handskrifternas mångfaldigande en av sina angelägnaste uppgifter. Som förlaga för avskrifter iordningställdes ett — som den medeltida facktermen lydde — *exemplar* av varje bok. Ett dylikt exemplar-manuskript var icke inbundet, utan varje lägg utgjorde en lös, numrerad *pecia* (jfr franska ordet *pièce*). Pecia-numreringen har alltjämt en efterföljare i tryckarkens numrering till ledning för häftning och inbindning. Exemplaria kontrollerades av en därtill årligen utsedd kommitté av universitetslärare, som i denna sin funktion benämndes *peciararii* och som buro ansvaret för att texten i allo var korrekt. Efter att ha verkställt granskningen upprättade de en lista över exemplaria med uppgifter

om antalet häften i varje bok och om de avgifter, som skulle erläggas vid lån av en pecia. En förteckning från c:a 1275 upptager 138 exemplaria, tillhöriga Paris' universitet. Peciarii fastställde arvoden åt kopister och korrektorer. Avgiften för en avskrifts korrigerings mot förlagan var i de flesta universitetsstatuter fixerad till hälften av den betalning, som en kopist erhöll för sitt arbete. Stor omsorg nedlades på att ersätta slitna eller på annat sätt ottyliga peciahäften med nya, vilket dock ej hindrat, att en Paduahandskrift kommit att innehålla följande bekännelse av en skrivare: "Denna kolumn är i sin helhet oriktig, då jag ej kunnat läsa i exemplaret." Exemplaren anförtroddes åt *stationarii*, medeltidens bibliotekarier ("stationarii, qui vulgo librarii appellantur").

Den lärare, student eller yrkeskopist, som ville förvärva sig en kopia av en handskrift, lånade mot viss avgift dess första pecia hos stationarius, avskrev häftet, återlämnade det och erhöll då nästa pecia o. s. v.; arbetet fortskred, tills hela manuskriptet blivit kopierat. Icke sällan ha skrivarna i marginalen angivit, då de övergått till att kopiera en ny pecia, och genom att studera deras annotationer har Jean Destrez kunnat klarlägga tillvägagångssättet vid den massproduktion av böcker, som under 1200- och 1300-talen ägde rum vid fyra av medeltidens främsta lärosäten: universiteten i Paris, Bologna, Neapel och Oxford. I Paris stadgade sig bruket, att varje pecia utgjorde en *sexternus*, d. v. s. innehöll 6 ark (= 12 blad). Detta bruk upptogs efter hand i Oxford och Neapel, medan däremot Bolognauniversitetet ständigt använde peciahäften med 10 folia. Vid sistnämnda lärosäte utbildades, såsom Destrez visar, även särskilda avskrivningstraditioner. Där angavs sålunda i kopiorna, var varje pecia *slutade*, se fig. 1—3. I äldre handskrifter från Paris hade häftets *början* markerats i avskrifterna, men snart blev förfaringssättet skiftande, och samma växling spred sig till de båda högskolorna i England och Syditalien. Flera medeltida verk äro kända i avskrifter från olika lärosäten, vilka haft varierande antal häften i sina exemplaria av resp. verk. Och ett och samma universitet kunde vid skilda tidpunkter ha olika exemplaria; Jacobus' de Voragine *Legenda sanctorum* har sålunda vid Paris-universitetet varit representerat av åtminstone fem exemplar-typer, resp. å 71, 80, 85 eller 86, 90 och 95 häften. Fastställandet av de perioder, då olika exemplaria varit i användning vid skilda lärosäten, kan i många fall skänka möjligheter att utreda kopiornas proveniens, och avskrifternas samhörighet med exemplaria kan fastslås, även om peciahänvisningar saknas. Destrez har funnit, att skrivarna ofta angivit övergången från en pecia till en annan t. ex. genom att upprepa "reklamem" eller kustoderna, de ord som stå sist i ena häftet och i kontrollsyfte inleda nästa häfte, eller genom att sammantränga texten i pecians sista rader.

Destrez har genomgått inalles över 7000 handskrifter i franska, belgiska, engelska och italienska arkiv. Det säger sig självt, att även i vårt land för-

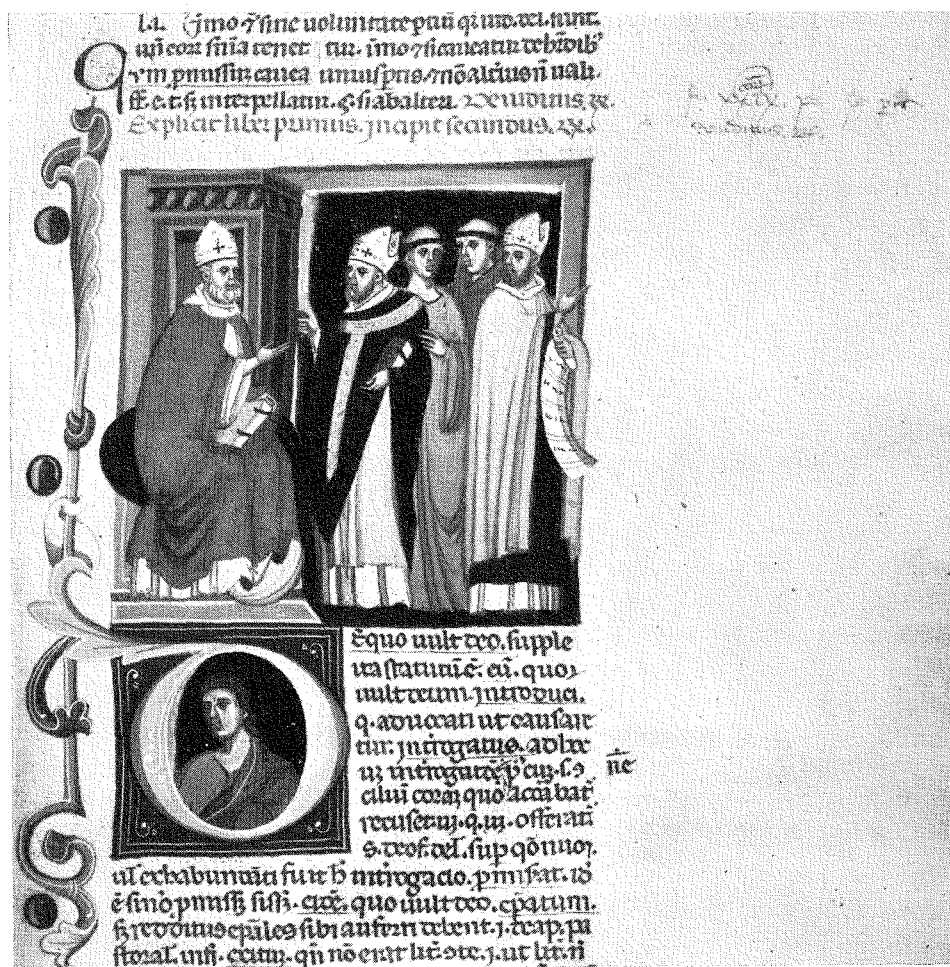

Fig. 1. Ur Bologna-handskrift i Kungl. Biblioteket.

varas codices, som hänvisa till exemplar-förlagor. Fig. 1—3 har jag hämtat ur en Kungl. Biblioteket tillhörig Bologna-handskrift från 1300-talet, vilken var upptagen i 1734 års katalog över de kungliga samlingarna men vars tidigare proveniens är okänd. Den ståtliga handskriften, som innehåller Innocentius IV:s kommentarier över Gregorius IX:s dekretaler, ansluter till tvenne exemplaria med resp. 53 och 35 häften. Fig. 2 och fig. 1 visa, var 18:e och 29:e pecian i första exemplaret slutat, fig. 3 angiver övergången från första till andra häftet i det senare exemplaret ("finitur prima pecia secunde partis"). Å alla tre bilderna synes korrektors anteckning om att granskning blivit verkställd, å fig. 2 dessutom några av honom i marginalen införda ord, vilka kopisten råkat utelämma.

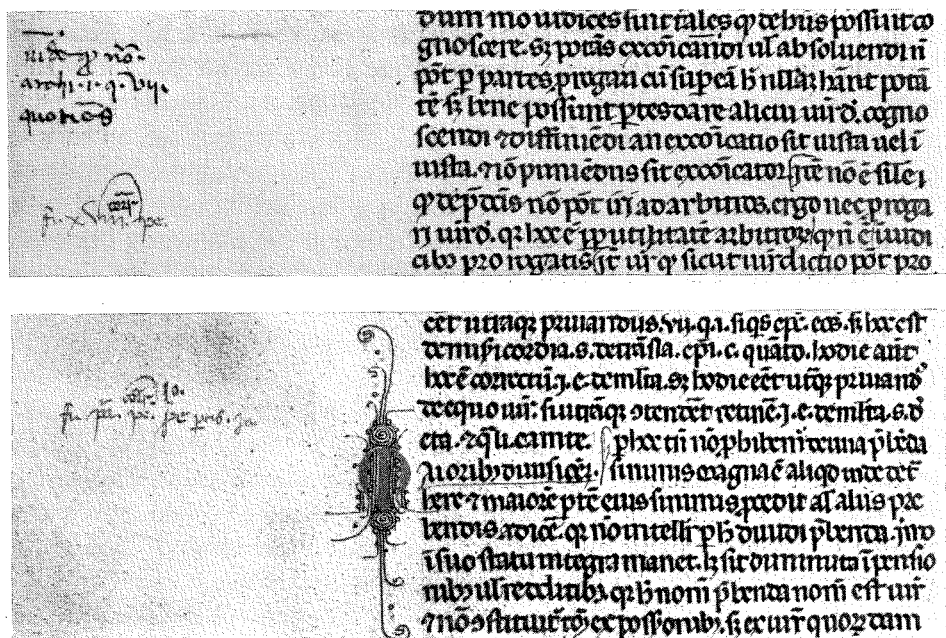

Fig. 2 och 3. Ur Bologna-handskrift i Kungl. Biblioteket.

Kungl. Biblioteket är emellertid ägare till en ur pecia-forskningens synpunkt ännu märkligare handskrift, i det att dess codex D6 torde utgöra ett exemplar i original. Handskriften ifråga, som innehåller Karlskrönikans "koncept", har troligen år 1453 iordningsställts i Karl Knutssons kansli för att tjänstgöra som förlaga vid kröniketextens mångfaldigande i propagandasynfite (se härom min uppsats om Karlskrönikans datering i Historisk Tidskrift 1937, h. I; i en följande undersökning om Engelbrektskrönikan får jag möjlighet att tillämpa några av Destrez' forskningsrön på svenskt källmaterial). D6 har elva lägg, som ha en ursprunglig numrering *primus—undecimus* och först i sen tid ha sammanbundits till en codex. Handskriftens löpande kröniketext uppvisar icke mindre än åtta handstilar, av vilka "händerna" 1, 3, 6, 7 och 8 varit i verksamhet vid krönikeexemplarets definitiva iordningsställande.

Salomon Kraft.

Acta Ethnologica. Årgång I. Editor Gunnar Granberg. Tryckt i Helsingfors, huvudkommissionär Levin & Munksgaard, Köbenhavn 1936. Per årgång kr. 10:—.

Under de senaste årtiondena har den etnologiska forskningen — man må fatta dess område mer eller mindre vittomfattande — gått oerhört framåt. Såväl i Sverige, Norge, Danmark och Finland som i de baltiska staterna har

det ena stora såväl centralmuseet som distriktsmuseet efter det andra vuxit upp. Flerstädes ha de nått en storlek, vilken man för en femtio år sedan icke hade kunnat tänka sig som möjlig. Samtidigt ha uppstått och utvecklats, särskilt i universitetsstäderna, etnologiska och dialektforskningsinstitut, vilka med synnerlig energi inriktat sin verksamhet främst på den andliga odlingens utforskande. Alla dessa institutioner av olika slag ha fått en betydlig tjänstemannastab till sitt förfogande. En stimulans för den sortens arbete har alltid varit, att den vetenskapligt verksamme ägt möjligheter att publicera sina rön och forskningsresultat. Organ härför ha naturligtvis varit facktidskrifterna, och flera sådana ha också under senare år börjat att utkomma. Dessa ha emellertid varit tryckta på något av de skandinaviska språken.

Den yngre generationen har emellertid funnit, att vad som publicerats på de mindre ländernas språk ej observerats av den internationella fackforskningen. Man har visserligen prövat på att låta avhandlingarna åtföljas av resuméer på något av de stora kulturspråken. Osäkert torde dock ha varit, om man härigenom vunnit allt vad man hoppats av detsamma. Den yngre forskargenerationen har därför velat i analogi med arkeologerna skaffa sig — om än under anspråkslösare former — en tidskrift tryckt på de stora kulturspråken. Dess mål vore således att göra det skandinaviskt-baltiska forskningsarbetet på hithörande områden bekant ute i världen.

Acta ethnologica, vars första årgång nu föreligger färdig under redaktion av docent Gunnar Granberg, är ett mycket aktningvärt försök i denna riktning. Av innehållet i årgången att döma har tidskriften lyckats skaffa sig medarbetare från vitt skilda fält inom etnologiens omfattande arbetsområden. Föret i portgången är som bekant värst, men sedan man nu lyckats med starten, må en äldre kollega inom arbetsfältet uttala sin välönskan och förhoppning, att Acta ethnologica måtte äga resurser och krafter att realisera sitt för det nordiska etnologiska forskningsarbetet betydelsefulla värv. Mätte de spridningsformer tidskriften valt också föra till det åstundade målet att göra de flitiga nordiska och baltiska vetenskapsmännens forskningsresultat så spridda, diskuterade och uppskattade, som de i hög grad förtjäna.

I denna första årgång finna vi flera uppsatser, som beröra svenskt material. K. Vilkuna behandlar sålunda kåsan och Manne Eriksson tarrsängen och dess släktingar. I en uppsats om de västerbottniska sägnerna om Spåklemmet analyserar W. Palmblad en sägentraditions utbildning under en begränsad tidsperiod i olika kulturella miljöer med bakgrund i ett historiskt händelseförlopp. Folktraditionens avhängighet av miljön behandlas principiellt av Albert Nilsson. Dessa fyra uppsatser nämnas blott som exempel på, att var och en för svensk folkkultur intresserad har full anledning att kraftigt stödja Acta ethnologica i dess strävanden.

Sune Ambrosiani.

Sverige. De svenska landskapen skildrade i ord av svenska författare och i bilder av Eigil Schwab. I: Södermanland, Närke, Västmanland, Uppland. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1936. 192 s. + 58 planscher. Kr. 33:—.

Eigil Schwab har sedan länge varit känd som en talangfull affischkonstnär och som en av våra bästa karikatyrtecknare med en bred och mustig penna och med en icke alltför vanlig känsla för de typografiska uttrycksmedlen. För ungefär ett decennium sedan började han vagabondera i den svenska landsorten — då och då publicerade han i dagspressen spirituella resebrev från de mest skilda delar av landet, illustrerade med burleska folktyper och dekorativa landskapsskisser. Så småningom visade det sig, att konstnären med dessa tusenmilafärder syftade mot ingenting mindre än en skildring i bild av hela landet, en önskan, för att citera hans egna ord, "att visa hur vackert vårt land är och med vilken oändlig rikedom bilderna växla från landskap till landskap". Resultatet av denna bildinventering föreligger nu i en monumental och färgrik volym, i vilken publiceras fyra av landskapen, Södermanland, Närke, Västmanland och Uppland. Schwab har inte i likhet med sin berömda föregångare Erik Dahlberg och sina något mindre berömda samtida Ferdinand Boberg och Waldemar Bernhard i främsta rummet velat återge stadsbilder och byggnadsverk i fotografisk trohet, utan har i stället sökt karakterisera de olika landskapen i svepande utsikter eller pittoreska närbilder. När det gäller arkitektur, stannar han gärna vid motiv, som ligga en smula vid sidan av den turistiska allfarvägen, och han har en påfallande kärlek för gamla stugor, som börja grönska av ålder, för hyttor och masugnar med mossiga spåntak och gapande fönsterhål och där träden slagit rot kring slagghögarna och vattnet långsamt röter murkna dammanläggningar.

Schwab har samlat omkring sig en sällsynt representativ samling författare — i denna första volym framträda sålunda prins Wilhelm, Gunnar Mascoll Silfverstolpe, Johan Gunnar Andersson och Knut Hagberg. Tre av dem ha den oskattbara förmånen att få skriva om sin hembygd, och man märker också, huru detta givit skildringen en värme och intensitet, som faktiskt stimulerar läsaren. Författarnas mångsidiga kunskaper, stora beläsenhet och på ett undantag när ganska påfallande kulturhistoriska inriktning böra ge verket ett speciellt värde för denna tidskrifts publik.

Prins Wilhelm har som sig bör i främsta rummet tagit fasta på Sörmland såsom herrgårdarnas privilegierade rike, och han rör sig hemtamt på alla dessa vackra slott och gårdsanläggningar, karakteriserar dem med några välvalda ord eller fyndiga citat. Men han stannar inte därvid. I en f. ö. skäligen onödig autogiro för han läsaren över landskapet i en sommarsolig Nils Holgerssonfärd, över idylliska småstäder och ärevördiga tempel, över böljande

sädesfält och ut i skärgårdens fantastiska värld av öar och kobbar och blänkande vatten. Hela skildringen mynnar ut i en hymn till de båda gårdar, där författaren vuxit upp och där han slagit rot såsom vuxen, Tullgarn och Stenhammar.

Johan Gunnar Andersson har två drag gemensamma med prins Wilhelm i sin Närkesskildring. Han har en varmstämd och målande skildring av sitt barndomshem och sin barndoms värld, och han för med förkärlek läsaren runt Närke i en fingerad flygmaskin. Men medan Prins Wilhelm använder autogirons möjligheter att hänga tätt över trädtopparna och betrakta människornas hus och sysselsättningar, har Andersson en viss dragning mot stratosfären. Han har en så hög blickpunkt, att människorna nästan fullständigt försvinna. Närke blir en serie rynkor på jordens skrumpna hud, där urberg och förkastningslinjer, rullstensåsar och istidslera forma landskapsbilden. Det är fyndigt och stilistiskt skickligt gjort med målande sagor som populärt fyllnadsgods, men nog saknar man människorna och deras verk. Visserligen kommer Johan Gunnar Andersson i slutet av sin uppsats in på mera närliggande perioder än Trapaskedet och Ancylostiden, och han får i sin översikt med både Nils Gabriel Djurklou, Anders Andersson i Kumla och J. L. Saxon, men som helhet betraktad förefaller hans skildring vara en populär kurs i geologi, något som har ganska litet sammanhang med Schwabs bilder.

Geologiska funderingar taga däremot inte stor plats i Gunnar Mascoll Silfverstolpes Västmanlandsskildring. Han liknar i stället prins Wilhelm genom sin litterära orientering, sin kulturhistoriska beläsenhet och sin mycket grundliga kunskap om bygdens monument, vare sig det är fråga om bergsmansgårdar, slott eller kyrkor. I en sällsynt lättläst och rytmisk framställning för han läsaren genom Västmanlands växlande bygder. Och återigen kan man konstatera, hur landskapsskildringen förtätas och klingar ut i några personligt färgade rader om det egna hemmet, där lyrikern Silfverstolpe talar en skälvande vacker prosa.

Knut Hagberg har ett handikap i jämförelse med de övriga författarna. Det är inte en av bygdens egna söner, som skriver om Uppland, och även om Hagberg känner sig hemmastadd både på Upplandsslätten, i Roslagen och i bruksbygden och även om han i grund känner den topografiska litteraturen, märker man nog här och var ett visst främlingskap, som inte helt kan döljas av skickligt valda citat. Inte tror jag t. ex., att den som seglat i norra skärgården främst tänker på Döbelns reträtt, när han från Grisslehamn ser ut över Ålands hav. Hur heroisk och minnesrik än Döbelns bragd är, förefaller det mig bra mycket naturligare att vid åsynen av den skärgård, som blånar vid horisonten, tänka på våra stamfränder där borta, vilka tack vare vattnet haft sin kulturs band fast knutna med Roslagen och Sverige.

Gösta Selling.